

Ullhantverk på Östersjöns öar

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

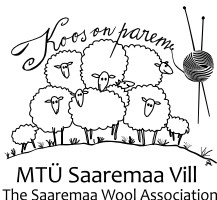
CENTRAL BALTIC
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007–2013

Ullhantverk på Östersjöns öar

En hantverksbok och DVD

En publikation från projektet KnowSheep

Tallinn 2013

Hiiu Sheep and Cattle Society

Projektet Knowsheep finansieras av Europeiska Unionen, Europeiska regionala utvecklingsfonden, Central Baltic Interreg IV A Programme 2007–2013, Archipelago and Islands Sub-programme.

Publikationens innehåll speglar författarnas åsikter och förvaltande myndighet kan inte hållas ansvarig för den information som publiceras av projektdeltagarna.

Innehållsansvarig: Karen Allas, Anu Sepp

Tekniskt ansvarig: Svea Aavik

Översättare: Luisa Tölkebüroo

Layout och tryck: Rebellis, Estland

Bilder: Alar Allas, Anu Sepp, Sonja Tobiasson, Katrin Kabun, Külli Bergholm, Vera Hongell, Annika Michelson, Jill Christiansen, Egon Sepp, Ullversta'n, Eve Anders Eco Fashion, C.O. Bullov, Johannes Pääsuke, Carl Oswald, Kaie Kesküla, Selma Kase, Hanno Luukas, Birgitta Nygren, Rauno Träskelin, Tatu Lertola, Riina Tomberg, Mareli Rannap, Hannele Köngäs

Saaremaa Museum, Estlands Nationalmuseum, Estlands Friluftsmuseum, Föreningen Gutefåret, Föreningen Saaremaa Ull, Tallinns Universitet, Historiska Institutet, Hiiumaa Museum, Svenska Odlingens Vänners (SOV) arkivsamling, Grasp Studio, Hiiu Vill OÜ, Ullversta'n, Villa Ylle

Fram- och baksida: foto och design, Alar Allas

Framsidas stickade moln: Anu Sepp

Foton på framsidan (från vänster till höger):

1. Väggmatta tillverkad med ryateknik, foto Sonja Tobiasson
2. Mönsterdetalj på vante från Ösel, foto Föreningen Saaremaa Ull
3. Mönsterdetalj på vante från Gotland, foto Birgitta Nygren

Foto på framsidas insida: Kvinnor i Vaivere klipper får år 1943, Ösel, foto: C.E. Kirchhoff

Foto på baksidas insida: Får i Åbo skärgård, foto: Johanna Ahlstrand

Kartillustration: Aili Allas

Copyright © Estonian Crop Research Institute

ISBN 978-9949-9119-6-7 (trükis)

ISBN 978-9949-9119-3-6 (DVD)

INNEHÅLL

1. Inledning	Anu Sepp	5
2. Lokala fårraser	Karen Allas	8
3. Öbors fårhållningstraditioner	Merike Sepp	15
4. Redskap och arbetsmetoder genom tiderna	Kaie Kesküla	19
5. Färgning med växter	Kaie Kesküla	23
6. Exempel på olika öars hantverkstraditioner	Kaie Kesküla, Birgitta Nygren, Sonja Tobiasson	27
7. Traditioner och nutid	Katrin Kabun	52
8. Nutida design inspirerad av traditionella motiv och natur	Karen Allas	58
9. Skötsel av ull	Anu Sepp	63
10. Källförteckning		65

I Östersjön finns det tusentals öar, av vilka de flesta hör till Estland, Finland och Sverige. Det finns mindre öar och en del stora öar. De största öarna är Gotland, Ösel (Saaremaa), Dagö (Hiiumaa) och Öland.

Vad har öbefolkningarna i Östersjön gemensamt? Bland annat en stark koppling till havet och fåruppfödning. På grund av det nordiska klimatet har människor här genom tiderna haft användning av fårskins och ullplagg för att kunna hålla värmen. Dessutom gav fåren kött till mat, och horn och ben för verktygstillverkning. Fåren har också spelat en viktig roll inom landskapsvård vid öarnas kustlinje och strandängar.

Åbolands skärgård. Foto: Sonja Tobiasson

Öarna i Östersjön har historiskt utgjort en uppehållsplats mellan fastlandet och öppet hav både för köpmän och för erövare. Så var det under tidig järnålder när Östersjöområdet utvecklades till vikingarnas handelsimperium och flodvägen genom Ryssland sträckte sig ända till Svarta havet; och så har det förblivit genom Hansaförbundets storhetstid fram till idag. Öbefolkningarna har genom historien påverkats av många kulturer – Medelhavet, Mellanöstern, Danmark, Polen, Tyskland och Ryssland – samtidigt som de själva har fungerat som en kulturkanal.

Detta återspeglas bland annat i deras hantverksmönster.

När jag under mina resor besökt hantverksmuseer och -butiker har jag ofta till min stora förvåning upptäckt att symboler eller mönster vilka jag betraktat som typiska för estniska öar, även tillhör traditionella mönster för ett annat område. Åttaspetsig stjärna till exempel, som för mig var bekant som "Muhu mänd", är på andra håll känd

som nordisk stjärna. Ett annat forntida mönster, gemensamt för alla dessa öar, är "solhjulet". Alice Starmore från Shetlandsöarna har i sin forskning av skotska mönsters ursprung refererat till den s.k. Östersjörundan som en av inflytelsekällorna (Book of Fair Isle Knitting, s. 16–19).

Men liknande mönster har jag även funnit på fjärran platser – bland annat på en marknad i Tunisien.

Estniska 'Muhu mänd'. Stickad av Maret Suik. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Nålbindning. Foto : Anu Sepp

Med tiden utvecklades samma tekniker och metoder för ullhantering parallellt på alla våra öar. Nålbinding, som ett exempel, en forntida form av stickning med anor från bronsåldern, var vid den tiden en utspridd teknik på alla håll. I Sverige, i Åsle, har man hittat en vante som tros vara från tiden 200-300 år före Kristus. Gotländska vikingar har använt sådana i sina handelsaffärer (Bush, N., Folk Knitting in Estonia). Spinnrockar för spinning av garn och vävstolar för vävning av tyg, men även andra redskap för ullbearbetning är ganska så likartade i hela området. Ursprungligen kom de från senare tidens England. Det är anmärkningsvärt att vi idag kan se ett växande intresse för återupplivande av dessa gamla tekniker.

Å ena sidan är öarna öppna mot havet och därmed också för inflytelse från andra kulturer. Men det har också funnits tider när havet har haft en motsatt effekt. Den sidan har även påverkat öarnas fårhållning och hantverk. Det estniska allmogefåret, som numera är en sällsynt ras, finns bevarat på Kynö, Runö, Ösel och Dagö, men även i vissa områden på den estniska västkusten, just tack vare det långa avståndet till dessa öar och områden. Också gamla traditionella mönster och tekniker för handstickade vantar, koftor och folkdräkter finns väl bevarade på öarna – återigen tack vare deras avskilda läge.

Nordeuropa sätter ett högt värde på hantverk och lektioner i hemsöjning ingår fortfarande i dessa länders skolprogram. På högtider bär man här stolt folkdräkt ännu idag.

Intresset för stickade plagg och för stickning fick ett internationellt uppsving på 1960–1970-talet.

**Traditionella folkdräkter från Pargas, Finland. Dräkterna är burna av Bergmans spelmanslag och tillverkade av Brages AB.
Foto: Vera Hongell**

Folkdansare från Ösel. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Stickade och vävda plagg från Norden blev mycket populära. I böcker och stickjournaler figurerade främst de västra länderna i Östersjöområdet och i Finland. Övervägande populärast var norska och svenska stickade koftor (Pagoldh, S., Nordic Knitting).

Den estniska kulturen vid den tiden var avskuren från resten av världen på grund av den sovjetiska ockupationen. En tid efter att Estland hade återvunnit sin självständighet, 1999, gav amerikanska Nancy Bush ut en bok "Folk Knitting in Estonia", som ger en utomordentligt översiktlig bild av historien och folkkulturen, bl.a. om stickmönster. Boken bidrog till ett ökat intresse för estniska stickade plagg och mönster över hela världen.

Idag publiceras årligen många böcker om ull och hantverk i Estland men de flesta är inte tillgängliga på engelska. Dock har vi idag återigen en möjlighet att besöka våra grannöar i Östersjön och dela med oss våra kunskaper och knep, precis som under vikingatiden.

Vi är mycket tacksamma för alla initiativ till ett ökat informationsutbyte och det finansiella stödet som vi har fått inom ramen av projektet KnowSheep.

Den här boken ger en översikt av utvecklingen av olika ullbearbetningsmetoder och -tekniker på öarna i Östersjön. Det är främst hantverkskunniga från de större öarna som delar med sig sina kunskaper.

Till boken hör en dvd-film som presenterar de olika teknikerna och kan rekommenderas till både nybörjare och erfarna hantverksmästare. Närmare och grundligare information återfinns i källförteckningen i slutet av boken.

Sist men inte minst vill jag tacka vår egen "vallhund" Karen Allas som har koordinerat våra aktiviteter och styrt in dem på rätt spår.

Hemslöjdsarbetare från Ösel på besök i KreaTovs tovningssymposium på Gotland.

Estniska, finska och svenska lantrasfår tillhör alla gruppen nordiska kortsvansfår. Dessa raser har levt i områden över hela Nordeuropa sedan järnåldern, på vissa platser även längre.

Undersökning av benföremål bland fynden från tidiga stenålderns (4900–1800 f.Kr) och bronsålderns (1800–500 f.Kr) boplatser på Ösel gör det möjligt att fastställa när människor började livnära sig med hjälp av husdjur, bl.a. får. När de flesta spjutspetsar och sylar från tidig stenålder var tillverkade av ben från sälar, fiskar och vilda djur, var samma verktyg från bronsåldern främst framställda av ben från tamdjur. Det är beaktansvärt att sylar (vassa verktyg som användes för framställning av skinn- och textilföremål) bland fynden från bronsålderns boplatser på Ösel var oftast tillverkade av getters eller fårens fot- eller tåben, och att get- och fårben oftast förekommer bland fynden av animaliskt ursprung, följda av ben från nötkreatur, svin och hästar. Nordeuropas kortsvansade lantrasfår har vissa gemensamma kännetecken. De har en kort successivt avsmalnande svans med en bred svansrot och en hårtäckt svanspets. Ansiktet och benen är fria från ull. Både tackor och baggar kan ha horn

Bronsåldern – en spjutspets av fårets eller getens skenben

**Bensylar av fårets eller getens fot- eller tåben
Från en samling på Tallinns Universitet, Historiska
Institutet, Arkeologiska avdelningen.**

eller vara utan horn. Jämfört med andra fårraser är de av mindre storlek. Oftast är de livskraftiga och friska får, och bra mammor till sina lamm. Bland ullen finns det många varierande mönster och färger – ren vit, djupsvart, olika nyanser av grått, brunt och rödbrunt.

Fårsvansar

Dessa lantraser kallas även för allmogefår, vilket betyder att de har fått utvecklas till stor del i en naturlig process, genom att anpassa sig till sin levnadsmiljö. De förädlade raserna däremot har avlats fram selektivt för att få dem

**Får med lång svans.
Foto: Alar Allas**

**Kortsvansfår.
Foto: Annika Michelson**

att motsvara vissa egenskapsnormer. Oftast har lantraser en större genetisk och fysisk mångfald jämfört med de framavlade raserna. Många framavlade raser har utvecklats som ett resultat av försök att få fram ett enhetligare utseende bland lantraserna.

Beroende på det lokala klimatet och den lokala miljön – om det är kallare eller regnigare väder, om fåren lever vid havet eller i skogen – har de olika arterna av det nordiska kortsvansfåret med tiden utvecklat olika egenskaper i de olika länderna, bl.a. varierande ulltyper som kan ha olika lockighet, glans och mjukhet.

I Finland är det raserna Ålandsfår, Kajanalands grå lantrasfår och finska lantrasfår som tillhör denna gamla nordiska fårgrupp. I Estland kallas dessa får för estniska allmogefår. På Gotland är den äldsta lantrasen gutefåret. Även på det svenska fastlandet finns det flera sällsynta lantraser (Dala-pälsfår, Fjällnäsfår, Gestrikefår, Helsingefår, Klövsjöfår, Roslagsfår, Svärdsjöfår, Värmlandsfår och Åsenfår).

Finullsfår. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Gutefår. Foto: Föreningen Gutefåret, Nykil, Sverige

Estniskt lantfår. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Ålandsfår. Foto: Sonja Tobiasson

Får från gruppen nordiska kortsvansfår lever även på Island (Islandsfåret) och på Shetlandsöarna (Shetlandsfåret). Utspridningen av denna fårras berodde på vikingarna som tog med sig får på sina färder för att under dessa kunna förse sina män med kött, ull och skinn.

Med tiden konkurrerade större importerade långsvansade fårraser successivt ut kortsvansfåren. Idag har flera lantraser av det nordiska kortsvansfåret blivit sällsynta i sitt geografiska område. Några av dessa har förklarats vara hotade arter och är skyddade. Det beror på ullindustrins historiska utveckling.

Under medeltiden var ullhandeln en mycket lönsam näring i Europa. Extra bra pris betalades för finfibrig ull, eftersom det finulliga klädet var mycket efterfrågat bland eliten. Ullen från lantraser passade bra för handstickning,

vävning och tovning, men var alltför grov för klädestillverkning. Därför började långsvansade finullsfår, som till exempel merinofår, importeras till Norden.

Under Gustav Vasas regeringstid (1523–1560) började Sverige importera får från Tyskland och England, som föddes upp på det svenska kungahusets herrgårdar. Under 1700-talet tog importen av finulliga fårraser ny fart. Staten betalade premiepengar till bönder och importörer som hjälpte till att utöka besättningar med merinofår i Sverige. Staten hade som mål att etablera en stark textilindustri, med England som förebild. Bönderna var emot nya fårraser och föredrog egna lantraser vars grova ull passade bra för hemvävt tyg. Intressekonflikten pågick i flera århundraden. På 1900-talet minskade fårantalet och därmed även textilindustrins roll, eftersom Australien, Nya Zeeland och Sydamerika kunde framställa mjukare ull till lägre priser.

Finullsfår, i synnerhet merinofår, importerades på tyska godsägares initiativ även till Estland. 1800-talets första hälft har i Estland kallats för finullsfårens tidevarv. Fårantalet ökade så snabbt att år 1840 räknades det totalt 208 820 finullsfår eller blandrasfår mellan finulls- och allmogefår i Estland och Livland. Det var tämligen mycket – idag är fårantalet i Estland mindre än hälften av det. Eftersom konkurrensen med den australiensiska merinoullen drog ner priserna på finull, började godsägare importera köttraser i stället. 1800-talets andra hälft blev därför köttfårens tidevarv.

Till Finland importerades finullsfår från Tyskland och från Sverige. Direkt från Spanien infördes närmare 1800 merinofår. Beslutsfattarna hade ett förslag att ersätta alla lantrasbaggar med renrasiga merinobaggar. Bönderna stödde dock inte den idén som ytterligare försvagades när den australiensiska finullen etablerade sig på marknaden och den lokala textilindustrin var på väg ner. Precis som i Estland fokuserade man nu istället på uppfödning av köttfår.

Nya initiativ i fåraveln togs i början av 1900-talet, dock med helt olika mål och resultat. I Estland resulterade avelsverksamheten som startade 1926 i två nya fårraser: estniska svarthuvudfåret som är en blandning av det estniska allmogefåret, shropshire-fåret och oxforddown-fåret, och estniska vithuvudfåret som är en blandning av det estniska allmogefåret och cheviotfåret. Dessa raser godkändes som nya fårraser 1958. Vid framaveln av dessa raser låg fokus framförallt på bättre köttkvalitet. Idag är de här raserna de vanligaste raserna på gårdarna i Estland, också på öarna. Eftersom de först och främst är köttfår ligger deras ull inte särskilt högt i värde bland hantverkare. I andra länder används liknande ull för annan tillverkning, t.ex. värmeisolering.

Mindre besättningar av allmogefår fanns endast kvar på några få gårdar i avsides trakter, bland annat på de estniska öarna. Många bönder i Estland köper idag allmogefår för att på frivillig basis försöka bevara den gamla rasen och öka antalet allmogefår i landet. Olikt svenska och finska lantraser har det estniska allmogefåret inte godkänts som en officiell ras, och det exakta antalet allmogefår är okänt eftersom Estlands lantbruksregister och informationsnämnd PRIA inte har någon egen klassificering av dem. Enligt uppgifter från den ideella föreningen MTÜ Maadjas finns det ca 500 allmogefår i Estland (2013). Även om deras ull är efterfrågad bland hantverkare, i synnerhet bland dem som uppskattar naturliga färger, använder de flesta importerade garn som har ett större färgutbud och som alltid finns till hands att köpa.

Gotländska gutefår

Gotländska gutefår har nästan försvunnit. 1940 fanns det mindre än 20 får med horn kvar. En liten grupp bönder engagerade sig i bevarandet av hornade gutefår och deras antal började återigen stiga. Sedan 1977 har föreningen Gutefåret haft som mål att bevara denna ras och idag uppgår antalet gutefår till ca 7000.

Gotlandsfår (tidigare kallade pälsfår) har gjort sig kända för sin lockiga och silkeslena gråa ull som används för tillverkning av pälsar, västar och möbelklädsel. Målmedveten avelsverksamhet som startade på 1920-talet och ett intensivt selektionsarbete har resulterat i dagens gotlandsfår. De föds upp både för att få kött och ull – en ull som passar bra för både tovning och stickning. Det finns ca 15 000 gotlandsfår, som utgör ca 23% av alla får som finns på ön.

Gotländska gutefår. Foto: Külli Bergholm

**Fårull från Gotland.
Foto: Föreningen Saaremaa Ull**

Finullsfår och Ålandsfår

Selektivt avelsarbete med det finska lantrasfåret började efter bildandet av Finlands Fårörening 1918. Målet var att förbättra både kött- och ullproduktionen. Idag finns det runt 15 000 finska lantrastackor i Finland. Finska lantrasfår ger kött och ull av hög kvalitet.

När man räknade ålandsfår 1980, visade det sig att den lokala rasen var nästintill utdöd. Numera uppgår populationen till ca 1000 får (2012).

Många hantverkare och modeskapare har under de senaste åren anslutit sig till rörelser som vill stödja närproduktion och skapar produkter riktade just till denna växande nischmarknad. De flesta av oss kopplar denna rörelse framför allt till närproducerade matprodukter, på grund av de många informationskampanjer som handlar om fördelar med att köpa närproducerad mat. Idag vill välinformerade konsumenter exakt veta var maten de äter kommer ifrån, upp till gårdens och bondens namn. Turister är särskilt intresserade av genuina lokala upplevelser, oavsett om det gäller att provsmaka traktens maträtter eller köpa lokalt hantverk. Samma goda anledningar till varför man ska köpa närproducerad mat gäller även textilier. Inköp av lokala produkter hjälper att stödja den lokala ekonomin, bönderna, miljön och hela det lokala livet.

Att lyfta fram lokala lantrasfår som en källa för råmaterial ger ett mervärde till de hantverksföremål som tillverkas på Östersjöns öar och kustområden.

Lokal hemslöjd på jordbruksmarknaden i Pargas, Finland. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Ull från Stentorps finullsfår används för att skapa egna exklusiva designer. Foto: Jill Christiansen, Stentorp

Finullsfår på Stentorp. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Örngott tillverkade av skinn från gotlandsfår. Design av Laila Gustavsson, Gotland.

Tofflor av Laila Gustavsson, Gotland.

Stolsdynor designade av Annika Grandelius, Ullversta'n, Gotland. Foto: Ullversta'n

Den estniska modedesignern Eve Anders använder här inhemsk estnisk ull från Anneli Ärmpalus gård. Målet med denna fotokampanj är att visa hur människans användning av fårull för att täcka sin nakna kropp skapar ett „naket“ får. Foto: Eve Anders, Eco Fashion

Fårhållning var mycket viktig i Sörvetrakten. Fåren har varit omtyckta djur här i trakterna under en ganska lång tid. Även under sovjettiden fanns det får i kolchosens ladugårdar i Anseküla, som under sommarloven vaktades av bybarnen. Kustbefolkningen lät sina får beta på strandängarna vid havet där fåraherden fick gå med sin får flock. Betesmarker var inte inhägnade eftersom fåren fick gå längs strandkanten. Växtligheten där passade fåren bra. Artrikedomen i floran ger fåren en fin ull med bra kvalitet.

Tvättning av får vid havet år 1932. 3958:82, Saaremaa Museum

Ett urval från bondepraktikan förr i tiden

- På Mårtendagen fick man inte göra några arbeten som hade med ull och spinning att göra.
- Om fåret bajsar när det klipps, ökar flocken, om det kissar, minskar flocken. Så sade man på flera håll i Estland, t.ex. i Halliste socken (södra Estland).
- Kustbefolkningen brukade ordna en vattenfest för att få bättre och mjukare ull nästa år. Festade gjorde man efter färtvätten i havet och på stranden.
- Baggens punghår sparades för unga kvinnor för att flätas i rockens nederkant, det skulle säkra att de blir gifta.
- Ingen ull från svultet får.
- Kustbefolkningen brukade göra flera jobb vid havet och på varandras gårdar gemensamt på s.k. talko, genom ett slagsarbetsgille. Tillsammans flöt arbetet bättre, samtidigt som man kunde höra bynyheter och avsluta dagen med en gemensam fest.
- Varje by hade en herde som samlade ihop fåren från alla gårdar och tog dem till havet. Han hade en egen metod för det som fåren var vana vid och reagerade därefter. Några använde en sälglöjt, medan andra hade en lång näverlur. Byherden brukade ha ett roligt namn, min mormor till exempel kallades för Lamm-Lina. Hennes riktiga namn var Aki-Liina. När hon skulle ta ut fåren till betet brukade hon kort säga att nu ska hon "beta får".

Fårtvätt och klippning

Förr i tiden tvättades och klipptes fåren i april eller maj. Då var de ännu inte utsatta förflugor och bromsar. Även om vattnet i havet fortfarande var kallt, var det uppfriskande och hjälpte mot vårtröttheten. Kvinnorna tog på sig ullstrumpor och kläder och gav sig ut i havsvattnet. Ullmaterialet värmer även som blött. Fåren fick värme av egen päls. Fårets huvud hölls uppe och ullen flöt i havsvattnet – så lossnade alla enbarr och allt skräp i ullen bäst. Ullen tvättades och lades i blöt i kallt vatten, i soligt väder. Där det var grundare hade vårsolen redan värmt upp vattnet något.

Fårtvättning tillsammans på en strand i Sörve år 2010. Foto: Egon Sepp

När arbetet var färdigt, badade man med kläderna på och sprutade vatten på varandra. Det var ett stort vattenkalas på stranden. Precis som det var brukligt efter gemensamma talkoarbeten, gemensamma arbetsinsatser.

Fåren fick torka i en till tre dagar, först därefter kunde de klippas. Här i trakterna kallades fårsaxen för fårjárn. För klippning behövde man en lagom stor bänk, där fåret kunde placeras så att benen nådde ända ner till marken. En längre rem bands runt klipparens axel, andra ändan runt fårets hals. Då behövdes inte två människor för arbetet eftersom fåret var lugnt och stod stilla. Ullen sorterades i tyg- eller nätsäckar och hängdes upp i taket med spikar på ett torrt ställe i ekonomibyggnaden. Oftast fick den klippta ullen stå otvättad. Den var lättare att spinna. Först senare, när garnet var färdigt, tvättades det med regnvatten. Om man inte hade samlat tillräckligt med regnvatten, fick även å- eller sjövattnet duga. Det är bäst att använda mjukt vatten för ulltvätt. Regnvatten är det bästa.

Ulltvätt

Av tvättmedel används oftast hushållstvål och tvättsoda i hemmet. Man tar båda ingredienser i lika delar, 25–30 g per 10 liter vatten. Några blekmedel får inte användas. Tvättsodan läggs först i vattnet eftersom den tar bort en del kalksalter från hårt vatten. Tvålen rivs till flingor och löses upp separat i hett vatten. Sedan hålls den färdiga tvållösningen i tvättvattnet.

Tvål- och sodavattnets temperatur bör inte överstiga 45–50 °C. Vid tvätt med tvålvatten avsöndras talgfett som bildar emulsion. Vid tvätt är det viktigt att en del fett blir kvar i ullfibrerna, eftersom alltför ren ull blir lätt sträv. Ullen bör tvättas ganska snabbt för att smutsen i tvåtlösningen inte ska hinna sugas upp i ullfibrerna. I slutskedet är det bra att fylla på med 35–40 °C varmt vatten i tvåtlösningen så att en del av den kan rinna över tvättkärls kanter.

Ullen kan även tvättas med vanlig hushållstvål eller grön såpa och sedan sköljas med mycket vatten.

Innan ullen tvättas ska den plockas ren från gödselbitar. Mycket smutsig ull bör tvättas separat. Innan ullen tvättas bör den blötläggas i vatten på 35–40 °C i ett badkar, fat eller tunna. I blötläggingsvattnet behövs ingen tvål eller tvättsoda eftersom ullen innehåller tillräckligt med alkaliska ämnen. Blötlägg ullen i 6–8 timmar och rör om ullen emellanåt med en käpp eller åra. I slutet av blötläggningen lyft över ullen till ett annat kärl och skölj med kallt vatten.

Vattentemperaturen vid förtvätt av ull bör vara 40–45 °C. Förtvätt innebär att man rör runt ullen försiktigt i vattnet (man bör undvika att gnugga och krama ur ullen alltför häftigt). Så sköljs allt mineralmaterial (sand, jord,

lera) bort från ullen och sjunker till karetets botten. Tidsåtgången för förtvätt beror på ullens mängd och är ca 20–40 minuter. Efter det lyfts ullen försiktigt ut ur tvättvattnet, utan att röra upp smutsen som har sjunkit i karetets botten. Man låter ullen rinna ur och sköljer rent tvättkaren. Lägg ullen på tork efter sköljning efter att försiktigt ha kramat ur den. Ullen kan torkas utomhus (inte i direkt sol) eller inomhus, i ett rum med bra luftväxling.

Borttagning av fårspill.
Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Förtvättning av ull.
Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Torktemperaturen bör inte överstiga 50 C°. Att röra om ullen påskyndar torkningen. Fukthalten i torkad ull brukar ligga kring 15 procent.

Det vanligaste felet med dåligt tvättad ull är kvarvarande talgfett som gör ullen klabbig. Ullen kan också vara klabbig på grund av kalktvålen som bildas i hårt vatten. Det är även fel att tvätta ullen för mycket, så att allt fett tas bort från ullfibrerna. Det kan hända om man använder alltför mycket tvättmedel i tvättlösningen. Fettfri ull är sträv, hård och skör. Det är viktigt att fetthalten inte sjunker under 0,5–0,8 %. Ett annat fel vid tvättning kan vara att ullen filter och tovar ihop sig. Ullen tovar lätt ihop sig om man klämmer och gnuggar den för mycket i varmt tvättvatten. Ullen bör tvättas snarast möjligt efter klippning. Ullen som har stått otvättad i tre månader har redan gulnat och blir inte längre vit när man tvättar den.

Torkning av ull. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Ullspinning

Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Att spinna ull var ett av de viktigaste och tyngsta arbetena för kvinnor. Det äldsta spinnredskapet var slända. Innan ullen var färdig för kardning fick den plockas ren och luftig utomhus, i sval vind. För kardning och spinning värmdes man upp bastun och jobbade i bastuns varma förrum som även hade lagom hög luftfuktighet. Då löpte garnet lättare. Oftast spann man otvättad ull eftersom man hellre tvättade fåren och inte ullen. Med kardorna bearbetades den mängd ull som man tog till spinning. En annan möjlighet var att karda och spinna ullen inne i huset, framför en varm ugn eller spis.

Kvinnor från Moon spinner ull år 1913.

Foto: J. Pääsuke, 3761:2555, Saaremaa Museum

- *enligt folktraditionen var det viktigt att var och en alltid använde sin egen spinnrock för spinning*
- *mycket kan man få från skogen, men spinnrockshjulen växer inte själva där.*

Förr i tiden kammades den kardade ullen för att få kamgarn. Det var slätare garn av bättre kvalitet som inte var stickigt. Fårullen blandades vid spinning med kanin-, räv- och hundhår.

Alla dessa seder och bruk har återfunnits på nytt i vår moderna tid, med nya egenheter och innovationer. Det är bra att gammal bondepraxis har levt vidare från generation till generation eftersom varje folksägen innehåller en smula sanning och har hjälpt oss, ester och öbor, att överleva.

Redskap och arbetsmetoder genom tiderna

Kaie Kesküla

Kvinna från Jämaja (Ösel) kardar ull år 1929.

Foto: C. O. Bullov, Saaremaa Museum, 3235:2

Ullen bearbetades under forntiden främst för familjens personliga bruk. Arbetskapaciteten för sländor och vertikala vävstolar var liten, samtidigt som ullskörden från dåtida fårraser förmodligen inte var den rikaste.

Om utvecklingen av hantverkaryrken – som smed, krukmakare, vävare m.fl. – kan vi börja tala om från och med medeltiden. Då växte städer fram och hantverkare sökte sig till herrgårdar även utifrån Estland. Med sig hade de nya redskap med större kapacitet som så småningom även började spridas bland lokalbefolkningen.

1800-talet, och i synnerhet dess senaste kvartal, förde ytterligare innovationer med sig. Trots detta gick de traditionella kunskaperna inom textilhantverk i arv från generation till generation. Händelseutvecklingen i Estland under 1900-talets andra hälft (andra världskriget och åren under Sovjetunionens makt) visade senare att det även var nödvändigt.

Bearbetning av ull under medeltiden – kardor, spinnrock, hasplar, garnvindor

För att underlätta ullbehandlingen började man i medeltidens Europa från 1100-talet använda bänkkardor med metallpiggar där ena kardan var fastsatt i en bänk. Mindre, handhållna kardor kom till Estland på 1800-talet.

Spinnrock började användas i Europa för spinning och tvinning av garn på 1400–1500-talet. (Viires, 2006, s. 180). Först drevs spinnrockshjulet för hand, senare blev spinnrock med trampa vanligare. Till Estland importerades spinnrockar redan på 1500-talet. På 1600-talet användes de främst på herrgårdar och ett sekel senare även hemma hos vanliga bönder. Spinnrock med lutande bröst var vanligast. På 1800-talet beställdes spinnrockar av byns svarvare och kardor av kardmästare, de övriga redskapen tillverkades i hemmet.

Handkardor.

Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Spinnrock.

ERM A 764:166

Högrock. ERM A 584:10,

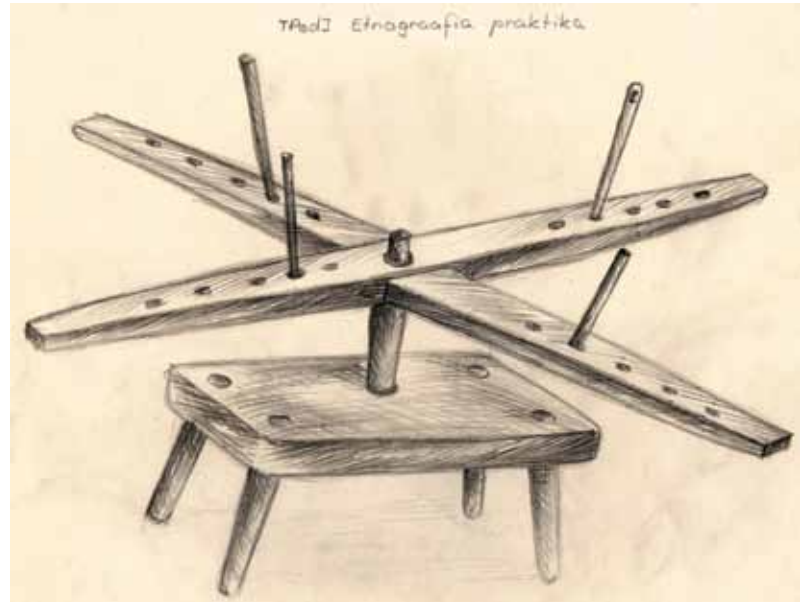
Estlands Nationalmuseum

För att kunna hantera det spunna garnet fick det vindas upp. Vikingatidens härvträ ersattes så småningom av **härvel**. Så sent som under 1800-talets första hälft fäste man härvlar på väggen, senare började man använda stående härvlar.

Garnhärvor kunde sedan vid behov nystas med hjälp av en garnvinda. Både härvel och garnvinda kunde användas för att räkna garnets längd, vilket var mycket viktigt vid tygvävning. Längdmåttet som användes var aln (1 aln = ca 53 cm). En härvel hade en omkrets på 4–7 alnar och 60 varv på härveln kallades för en pasma. Knäpphärvel hade en kugghjulsanordning som räknade antalet garnvarv (Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist, 2000, s 32). Pasmor knöts löst med märkningsgarn, en garnhärva, d.v.s. garn upplindad på en härvel, bestod av flera pasmor. (K. Konsin, 1979, s 22–27).

Garnvinda. ERM EJ 220:11

Härvel. ERM EJ 481:39, Estlands Nationalmuseum

Ull och lin bearbetades främst under höstvintern efter att andra gårdsarbeten var avslutade. Efter Mårtendagen (den 10 november) började man spinna lin. Därefter väntade ullkardning som även utfördes gemensamt med ett arbetsgille. Till kyndelsmässodagen (den 2 februari) skulle ullen vara färdigspunnen.

Tätare tvinnat finare garn av fårets ryggull blev varp för tyg och löst tvinnat garn användes som inslag. (K.Konsin, 1979, s 13–14).

De första spinnerierna i Estland etablerades på 1890-talet, där kardades ull som spanns till garn, ibland vävdes det även till tyg. I samband med detta började man på gårdarna klippa fåren 2 gånger om året (tidigare 3–4 gånger om året), eftersom spinnerier inte ville ha kort ull. Garn till sockor och vantar tillverkades dock fortfarande i hemmet.

Arbetsredskap för stickning

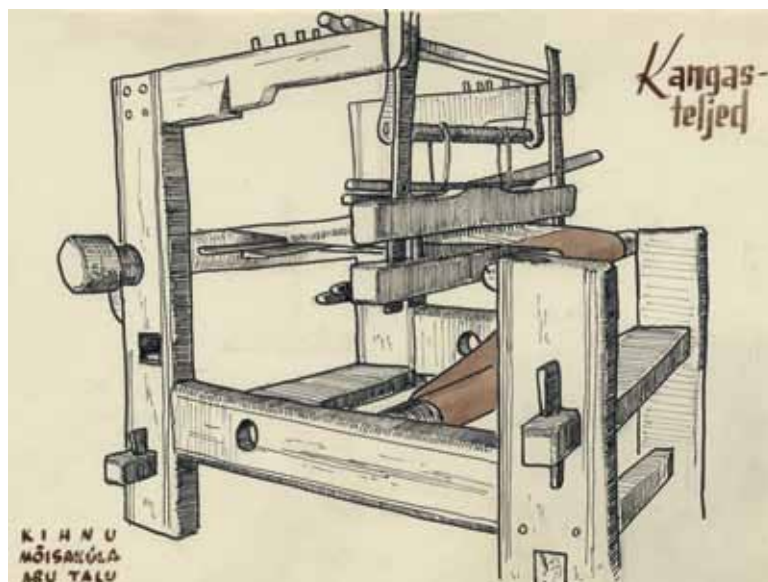
Stickning verkar ha fått något mindre uppmärksamhet inom garnhantverk än vävning. Anledningen till detta kan vara att arbetsredskapen var mycket enklare och sticka kunde man så gott som året runt, vid sidan om andra arbeten. På 1800-talet i Estland stickade man främst vantar och sockor (strumpor) både för vardagsbruk och fest. Stickade koftor och spetsstickade plädar var mindre vanliga.

För rundstickning användes koppar- eller metallstickor. Spetsstickade plädar stickades med lätta trästickor som tillverkades i hemmet, helst av syren som ansågs vara det bästa materialet.

Arbetsredskap för vävning

När kapaciteten för garnbearbetning blev större, räckte de gamla lodräta vävstolarna inte längre till. Horisontala vävstolar kände man troligtvis till redan på 1200-talet, men bland bönderna blev den s.k. traditionella vävstolen med tillbehör vanlig först på 1600-talet. (Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist, 2000, s 64)

**Vävstol. ERM EJ 220:16,
Estlands Nationalmuseum**

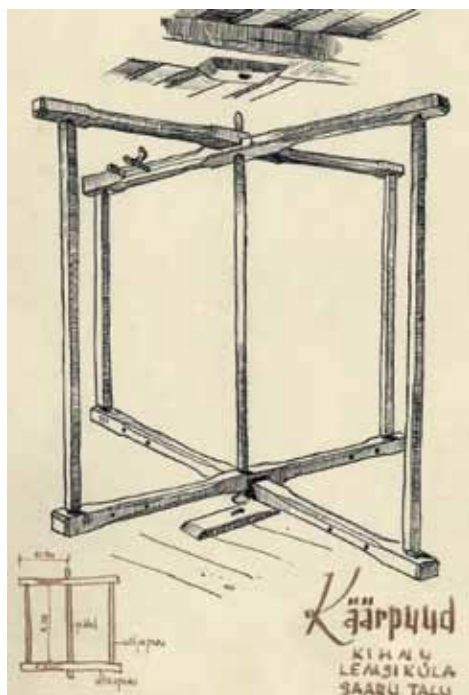

Den traditionella vävstolen kännetecknas av fyra stödstolpar eller pelare som binds samman av sidobommar. Oftast är de främre stolparna lägre och det finns en sittbänk för vävaren fast förankrad mellan dessa. De bakre pelarna bär upp vaggan för slagbommar. I bommarna som vilar på vaggan hänger det 2–4 solv och en vävsked (det s.k. övre solvskaftet). Solven rörs med hjälp av skaftkäppar i trä. Bredden på den traditionella vävstolen är 2 alnar, dvs. 110–120 cm, och den kan användas för vävning av smalare vävar med enklare bindning (tuskraft, kypert) och mönstrade vävar (flamskväv, röllakan). För täcken och mattor vävs två vävlängder som sedan sys ihop.

Vävstol i Åbo museum. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Modernare vävstolar (i Estland även kallad för finsk vävstol) introducerades på bondgårdar i slutet av 1800-talet. Dess bakre pelare är lägre och en mittbom med topplattor vilar på vaggan mellan pelarna. Solven rörs med hjälp av ett system med lunor, nickepinnar och skälstickor. Upp till 8 solv används som gör det möjligt att väva tyg med mer komplicerad bindning. Modernare vävstolar är minst 3 alnar (ca 160 cm) breda och oftast sitter

**Varpställning. ERM EJ 220:14,
Estlands Nationalmuseum**

solvskäftet (det s.k. nedre solvskäftet) i den nedre delen vid främre pelarna. Bänken brukar vara fristående från vävstolen (K. Konsin, 1979, s 29–33).

För förberedning av varpen började **varpställningar** användas under 1800-talets första hälft. Dessförinnan gjorde man det med hjälp av trästickor som sattes fast i väggen.

Varpställningen hade en omkrets på 8, 10 eller 12 alnar, vilket hjälpte att hålla koll på tygets längd. För att påskynda arbetet varpades flera trådar åt gången. För att undvika att trådarna trasslade ihop sig, togs varje varptråd från ett eget nystan som alla låg i en låda med olika fack. När det fanns mer än fyra trådar, tog man hjälp av en hålförsedd varpningsbräda. (K. Konsin, 1979, s 22–27).

Precis som spinnrockar tillverkades även vävstolar på 1800-talet av hantverkare på beställning. Även vävskedar tillverkades på beställning. De övriga tillbehören kunde man tillverka själv i hemmet.

Tyg vävde man under vinterns andra hälft, när dagarna redan var längre och solen sken. Linmaterial vävdes klart först, därefter ulltyg. I fattigare familjer vävdes inte ulltyg varje år. En flitig väverska kunde väva över 5 meter enklare tyg om dagen. (K. Konsin, 1979, s 47).

Moderna arbetsredskap

Även idag finns det äldre människor i Estland som kan karda ull med handkardor och spinna garn med spinnrock och som gör det med bevarade redskap från tidigt 1900-tal. I användning av vävstolar blev det en paus under förra seklets andra hälft i och med att fabrikstillverkade kläd- och inredningstyger konkurrerade ut handvävda material. I slutet av 1950-talet rekommenderades skolan att börja ge undervisning i vävning av inredningsföremål. Vävstolen användes även av textilkonstnärer.

Efter självständighetens återupprättande i Estland började man återuppliva gamla traditioner. Många gamla vävstolar (av både den traditionella och moderna typen) har funnit en ny plats i hantverkstäder och hantverksföreningar. Om en vävstol har förvarats väl spelar det ingen roll hur gammal den är. Oftast används den för att väva enkla föremål och garn brukar man inte spinna själv för det ändamålet.

Dock finns det riktiga ullentusiaster bland textilkonstnärer, färbönder och turistgårdsägare. För att underlätta arbetet med tillverkning av hantverksgarn i försäljningssyfte eller för eget hantverk i mindre skala, kan man ta hjälp av moderna kvalitetsredskap utan att det upphör att vara hantverk. Trumkardor, moderna spinnrockar och väl balanserade sländor av ädelträ tillverkas på flera håll utanför Estland. Några sådana välkända företag är Ashford och Louët. Den för oss närmaste tillverkaren av vävstolar är finska Toika, med riktigt långa traditioner.

Ett steg vidare härifrån är eldrivna spinnrockar och vävstolar där vävning och planering av föremålet sker med hjälp av en dator.

Elektrisk spinnrock från Ashford.
www.ashford.co.nz

Högrock från firman Louët.
www.louet.nl

Naturliga färger av fårull från Ösel. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Naturlig fårull finns redan i flera olika färgtoner: svart, vit, grå och brun. Dessa toner kan blandas, göras ljusare och mörkare genom att karda ihop ull i olika toner. Oberoende av vilken teknik man använder kan man redan med hjälp av bara två färger skapa variationsrikt designade ytor.

Dock ville människan redan under forntiden se lite mer färg i sina finkläder (som hon oftast även begravdes i). Fram till slutet av 1800-talet var det växterna från hemmets näromgivning som var den främsta färgkällan för textilier. Ullmaterial brukade färgas antingen som ull eller som garn, och det var lättare att färga än lin. De högst prioriterade färgerna var blå, röd och grön (Jüri Peets, 1998, s 279). Normalt brukar de växtfärgade tonerna vara mjuka och pastellfärgade.

Blå färg fick man i Europa fram till 1700-talet av vejde (*Isatis tinctoria*), som växer naturligt bl.a. på den estniska västkusten. (Ilves, s 1). På 1700-talet ersattes den av behandlad indigo (*Indigofera tinctoria*) som importerades från söder, men som gav samma färgämne. Detta färgämne gjorde man vattenlösligt i stark basisk miljö som man skapade med hjälp av jäst urin. Olikt andra växtbaserade färger som har använts i Estland är indigo en kypfärg vars färgämne återbildas genom oxidation. Materialet som fick ligga i lösningen blev blått först efter att det hade torkat. (Jüri Peets, 1998, s 291)

Röd färg fick man av vitmårans (*Galium boreale*) rötter. Mårrött, som det kallas, är en varm mörkröd ton med lätt brunaktig skiftning.

Gröna toner fick man bl.a. med hjälp av nässlor eller johannesört som dock brukar skifta lite i gult eller matt. En vackrare ton får man genom att färga om gulfärgat material med indigo. Gul färg får man av många olika växter, som t.ex. björklöv eller gul prästkrage.

Processen för växtfärgning startar med att färgväxterna måste plockas. Man bör ha färska växter minst lika mycket i vikt som garn och torkade växter bör man ännu mer. Färsk växter ger ut mer färg.

**Lyftning av färgad ull från naturlig färg.
Foto: Föreningen Saaremaa Ull**

För ett växtfärgningsbad måste växterna kokas, ibland även blötläggas. Det är bäst att använda mjukt vatten. För att få färgen att fastna används olika betmedel (salt, ättika, soda, alun, koppar- och järnvitriol). För behandling med betmedel kan garnet blötläggas i betmedelslösning före eller efter färgning. Betmedel kan även blandas i färgningsbadet.

Färgningsresultatet kan påverkas av flera oförutsedda omständigheter, från växternas växtplats och -fas till ullfibrernas egenskaper.

**Torkning av naturligt färgad ull utomhus. Foto:
Föreningen Saaremaa Ull**

**Ullstrumpor som färgats med naturlig färg i LUMO
centrum, Åbo, Finland. Foto: Föreningen Saaremaa Ull**

Idag finns det några riktiga ullentusiaster som färgar hantverksgarn med växter i mindre skala i försäljningssyfte. Växtfärgning brukar också vara av intresse bland medlemmar i olika historiekulor och förespråkare av miljövänliga levnadssätt. Det är även möjligt att köpa färgväxter som inte växer lokalt i Estland, som t.ex. krapp (*Rubia tinctorum*) eller färgreseda (*Reseda luteola*). När du plockar växter ute i naturen bör du alltid tänka på att inte tömma platsen helt på växterna.

**Handvävda sjalar färgade med växten
reseda luteola.**

**Handvävda sjalar färgade med bresilja
(caesalpinia brasiliensis).**

**Naturligt färgade filter som torkar i solljuset en kort, finsk vinterdag.
Foton: Hannele Kögäs**

Vägledning för färgning med växter

När plockas växterna

- löv från att knopparna har slagit ut tills de har uppnått full storlek
- blommor under blomningen
- bark när barken fortfarande är lös
- svampar, rötter och frukter på hösten.

Färska växter ger den starkaste tonen. Man bör ha färska växter minst lika mycket i vikt som garn och torkade växter bör man ha ännu mer. Resultatet kan bero på allt möjligt – när och var växtmaterialet har plockats m.m. Ullmaterial färgas lättast. OBS! Var rädd om naturen! Växtfärgade toner är mjuka, skarpa toner är mindre vanliga.

Förberedelser

Färgningsbad: Ta 1 l kokande vatten per 100 g finfördelat växtmaterial och koka 1 timme på svag värme (bark, rötter och kottar bör kokas längre). Låt färgningsbadet dra en timme i värmen och sila det sedan. *Lite av betmedlet kan blandas i färgningsbadet redan när man kokar det – så släpper färgen bättre.*

Andra alternativ:

- a) Blötlägg växtmaterialet 1 dygn i kallt vatten innan du kokar det
- b) Du kan låta färgningsbadet svalna och färga ditt material följande dag
- c) Koka växtmaterialet i 20 min, sila, koka en gång till i nytt vatten och blanda ihop de silade avkoken

Betning

Betmedel är tillsatser som drar ut färgämnet från växtmaterialet, hjälper det att binda till garnet och ändra färgton. Betmedel kan användas på garnet innan färgning, samtidigt med färgning eller som efterbehandling. De vanligaste betmedlen är alun (kan köpas på apotek och bygghandel), koppar- och järnvitriol (hos trädgårdshandlare). Även om alun och järnvitriol inte är giftiga, bör man helst använda handskar.

Arbete med betning för garnfärgning.

Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Kvinnor från Jämaaja, Ösel, år 1929. Foto: Carl Oswald, Saaremaa Museum, 3761:2554

Teknologin och ändamålet för hemvävda tyger har varit förhållandevis lika i alla nordiska länder. Samma sak kan sägas om filtar, mattor och stickade plagg. Överallt – på mer avsidade platser kanske något senare - har hantverkare alltid uppträckt och tagit an nya arbetsredskap med större prestanda (som t.ex. spinnrock) och andra innovationer: naturliga köpefärger, anilinfärger, tryckta mönsterark m.m.

Varje ö har sin egen särprägel. Det ser man i vissa typiska mönster och dess kombinationer (kjolränder, stickmönster för vantar), dekorationsmetoder (kanter, band) och traditioner i samband med föremålets tillverkning.

Moon (Muhu)

I Estland finns det många museiföremål och en hel del muntligt kulturarv som har samlats från öarna Moon och Kynö. Moons textilhantverksarv beskrivs grundligt i boken "Meite Muhu mustrid" (Anu Kabur, Anu Pink, Mai Meriste; förlaget Saara 2010). Den korta presentationen nedan bygger på materialet i boken.

Varje folkgrupps historia inom textilhantverk återspeglas i dess traditionella folkdräkter. Fram till mitten av 1800-talet fanns det mycket som var lika i Moons och estlandssvenska folkdräkter. Men när seklet närmade sitt slut började kvinnorna på Moon väva folkdräktskjolar med **orangevärgad botten**. Lite senare förvandlades den orangea färgen till citronaktig knallgul. Enkla vertikala ränder byttes ut mot flerfärgade mönsterränder som vävdes med modernare vävstol, med 8 solv och 8 trampor. De som hade en traditionell vävstol hemma fick plocka in mönster för hand vid vävning eller brodera ränderna senare när tyget var färdigvävt. **Tonerna var vågade och riktigt färgglada** – lila, mörkblå, knallgrön, knallröd, blågrön, mörk röd och den berömda "moon-rosa" d.v.s. knallrosa. Det är de två sistnämnda färgerna, i kombination med orange och svart, som ger den flammande färgskalan som är typisk för Moon.

Moons fingervantar är kända för sina finfina mönster. Vantarna som stickades av svart och rött (orange) garn hade ett mönster som bestod av olika motiv. Handledens grundfärg var oftast orange eller rosa som pryddes av smala flerfärgade ränder och oftast vita mönstermotiv. I början av 1900-talet stickade man även fingervantar med enfärgad botten och fingrar i samma färg, medan handflatan och handryggen pryddes av en smalare och en bredare mönsterrand. Dessa mönster har hämtats redan från ett tryckt mönsterark (med fåglar, djur, initialer, rosor mm).

Fingervantar med körsbärsröd botten. Foto: Kaie Kesküla

Fingervantar med broderat rosmönster (från Anu Sepps kollektion). Foto: Anu Sepp

Flerfärgade fingervantar från Moon (privat kollektion). Foto: Kaie Kesküla

Fram till 1900-talets början stickade man på Moon typiska kapeta-sockor som brukade användas tillsammans med benvärmare. **Kapeta-sockor** var alltid vita, med två svart-orange-vita mönstermotiv (åttaspetsig stjärna) på sockskaftet. Efter sekelskiftet byttes kapeta-sockor ut mot extra färgrika strumpor (i dagens mening knästrumpor). Både strumpor och knästrumpor stickades med en fotdel som man såg en tydlig skillnad på den högra och vänstra strumpan. Mönsterrändernas bredd och ordningsföljd följde ett visst system. Från samma tidsperiod kan man även hitta strumpor med broderat skaft.

Broderad socka. ERM A 625:48//ab, Estlands Nationalmuseum

Socka med mönster från Moon. ERM A 563:2266//ab, Estlands Nationalmuseum

Stickad socka (från Anu Sepps kollektion). Foto: Anu Sepp

Koftor, eller vatt som den kallades lokalt, blev vanligare i mitten på 1800-talet. Enfärgade koftor både för män och för kvinnor stickades med muschmönster (med hjälp av ostickade maskor och teknik från patentstickning). Herrkoftor kunde ha en mörk eller en vit bottenfärg. De stickades med två stickor i två separata delar. Koftorna dekorerades med färgglada broderade tygkanter i halsringningen, nederkanten och i ärmkanterna.

Under 1800-talets andra hälft började man sticka herrkoftor med orange- och svartmönstrade motiv av åttaspetsig stjärna. På väg mot sekelslutet blev korta, åtsittande koftor med något längre ryggdel (nipp) och oftast mörk bottenfärg mode bland kvinnor. Halsringningen och det breda bröststycket var av grällt färgat tyg, dekorerat med band och broderier. Även ärmkanterna var färgglada, virkade eller brokigt mönsterstickade.

**Damkofta (knypplad). ERM A 789:5,
Estlands Nationalmuseum**

**Festlig herrkofta. ERM A 681:91,
Estlands Nationalmuseum**

Precis som kjolar och vantar finns även Moons **mattor och filtar** (som framför allt användes som täcke på dubbelsängar) i olika modeller. Alla är dock tillverkade av ullgarn. Oftast tillverkades fina filtar till bröllop. Den äldsta filttypen är helt i ull, naturbrun- och naturvitrutig. Senare, under 1800-talets andra hälft följde randiga ullvävda mattor med en gräll botten. I bredare mellanrum mellan ränderna broderades motiv i korsstyg. I början av 1900-talet vävde man mattor med enfärgad eller lappig botten som sedan täcktes helt med motiv i korsstyg.

Först från 1910-talet kan man börja tala om mattor med Moons berömda **färgglada blomsterbroderier**. De påstås vara inspirerade av Läänemaas blomstermönstrade mattor, men även av huvuddukar som sjömän tog med sig hem från sina färder och inredningstextilier på herrgårdar på fastlandet. Initialt hade de blomsterbroderade mattorna en gräll botten med stiliserade växtmotiv. Senare blev det vanligare med mörk bottenfärg (oftast svart, men även körsbärsbrun, mörkblå eller -grön) och färgglada frodiga broderier, där varje blomma var tydligt igenkännbar. Bland favoriterna fanns vallmo, blåklint, prästkrage och sädesax. Mattväv vävdes hemma på egen vävstol. Under senare tider har även köpt tyg använts.

**Traditionellt broderat överkast
från Moon, från slutet av
1900-talet (Privat kollektion).
Foto: Kaie Kesküla**

Ullgarn användes även för tillverkning av mindre plagg och detaljer. **Brickvävda livband** har tillhört Moon-traktens folkdräkt mycket länge. Gamla brickvävda livband kunde vara upp till 10 meter långa. Brickvävda kantband (till kjolens underkant) – s.k. pook – var, t.ex. jämfört med Ösels dräkter ganska breda (med 16–18 bandbrickor) och oftast med ett mer komplicerat mönster. Kantband till kjolar under tidigt 1900-tal vävdes enfärgade och dekorerades sedan med blomsterbroderier.

Broderad brickvävd bårdkant (uppe) och mönstrad brickvävd bårdkant (nere) på kjol med orange bakgrund i Saaremaa Museum.

Foto: Kaie Kesküla

Folkdansare från Moon. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Kynö (Kihnu)

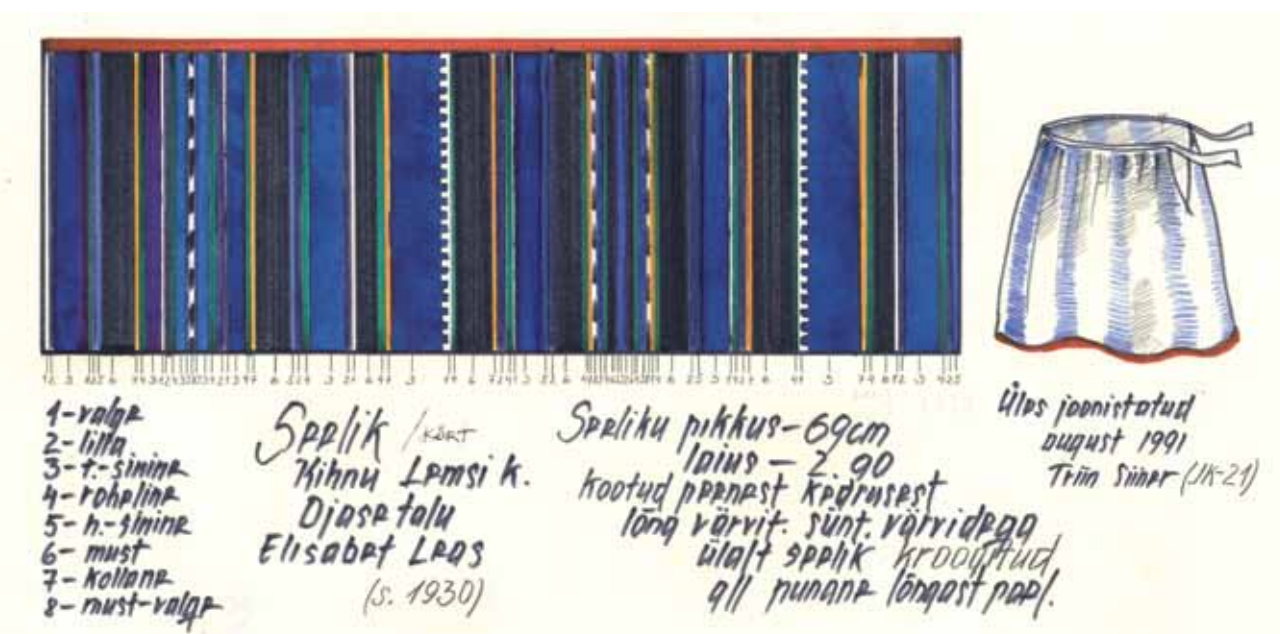
Kynö är en ö med en säregen kultur. Trots närheten till en av Estlands fyra största städer, Pärnu, har gamla traditioner och seder bevarats på ön, bl.a. traditionen om att bära folkdräkt. 2000-talets början har medfört ett starkt stöd till den trenden. Kynös och Mannös (Manija) kulturarv har tagits upp på UNESCOs lista över kulturarv.

Till Kynös folkdräkt hör såväl ullvävda kjolar, mönstrade livband, strumpor och sockor som stickade koftor. Vid ullbearbetning, färgning och användning av garn har egna bevarade regler och traditioner följts. Kynös hantverksmästare Rosalie Karjam har beskrivit dessa grundligt i sin bok "Elumõnu" (sammanställt av Svea Aavik, Kynös Kulturinstitut 2009), som även har stått till grund för avfattande av den korta presentationen nedan.

Kynös **långrandiga kjolar** (med lokal benämning *kört*) är från 1800-talets andra hälft. Oftast är den främsta tonen röd, men äldre kvinnors kjolar kan även vara mindre röda med endast några trådar rött i. Mönstret bildas av två breda regelbundet återkommande mönsterränder. Ränderna själva är symmetriska, åtskilda av en mörkblå bredare rand. Sorgdräktens kjol är helsvart eller med blå, svarta, gula, gröna, lila och vita trådar i ränderna – aldrig röda. Alla Kynös kjolar pryds dock av ett rött flätat band i nederkanten.

Kjol från Kihnu. ERM EJ 501:8, Estlands Nationalmuseum

Sorgekjol från Kihnu. ERM EJ 501:7, Estlands Nationalmuseum

Vävd matta av Leida Türk, Aava gård, Kihnu. Foto: Selma Kase.

Filtar och mattor på Kynö är vävda med liknande randigt mönster som kjolar, men den mest rätta färgen för mellanranden anses vara lila. Som material har grövre entrådigt garn använts eller upprepat garn från gamla föremål.

I detaljer oefterlikneliga, men med en tydlig särprägel är Kynökvinnornas **strumpor**. De går upp lite över knäet. Även om varje strumpmönster kan ha ett eget namn, följer alla en viss ordningsföljd och färgkombination i mönsterränderna. Kynöstrumpor har en vit knädel, mönstret på underbenet består av tre större ränder med svart och gult mönster, ibland även en smalare rand, följt av ett *strumpmönster* med rött, vitt och mörkblått. Längst ner i mönstret löper en smal mörkblå rand med ett taggigt kantmönster som kallas för *strumptänder*. På var sin sida av strumpskaftet fram till hälen och sedan fram till tåminskningen finns en stickad vinkelfläta.

**Damsockar från Kihnu,
stickade av Rosalie Karjam.
Foto: Anu Sepp**

**Herrsockar från Kihnu.
Foto: Anu Sepp**

**Sockar från Kihnu.
EVM E 247:67/ab,
Estlands Friluftsmuseum**

Både männens och kvinnors sockor och strumpor stickas så att mönsterövergången från ett varv till nästa hamnar på insidan av benet.

Strumpgarnet måste vara extra vitt. För det använder man vinterullen från ryggen av ett fullvuxet får. Kynökvinnor vet att sommarullen blir gulaktig i solen och lammullen ger för hårigt garn. Ull från lamm är mjuk och passar bäst till vantar, i synnerhet för barn.

Mönstrade **tumvantar** stickas av vitt och natursvart garn, **fingervantar** av vitt och mörkblått garn. Handleder på fingervantarna stickas färgglada, med sicksack- eller lappmönster. *Gammaldags* fingervantar hade en handledsdel med en viss komposition – den innehöll alltid en vit spetsstickad rand som angränsade till rött-vit-

svarta mönsterränder som skildes åt av fiskbensmönstrade *band*. Fingrar till mönstrade fingervantar stickas med olika, mindre mönster än handflatan och handryggen. Samma mönster används även för stickning av Kynös herrkofta som kallas för *troi*.

Fingervante från Kihnu med gammaldags kant. ERM 1344, Estlands Nationalmuseum

Vantar från Kihnu (Anu Sepps kollektion). Foto: Anu Sepp

Vita vantar från Kihnu, stickade av Rosalie Karjam. (Anu Sepps kollektion.) Foto: Anu Sepp

Kynös *troi* är en stickad herrkofta som har blivit mycket populär i hela Estland, men kanske ännu mer populär bland turisterna. De flesta troi-koftorna maskinstickas idag och bara prydnadsdetaljerna läggs till för hand. En äkta troi-kofta stickas av mörkblått och vitt garn och med femton stickor. Koftan stickas genom rundstickning. Nederkanten, axlarna, halsringningen och ärmkanterna stickas med avvikande mönster, kompletterat med mårrott garn.

En av Kynömännens viktigaste vintersysselsättningar var säljakt. För säljare stickade kvinnor **vita rätstickade mössor** som kunde sättas ovanpå den vanliga vintermössan av skinn för att bli bättre kamouflerad inför sälarna på havsisen.

Mårrott och mörkblått ullgarn användes även i Kynökvinnors **mönstrade livband**. Kynös mönstrade livband har, olikt andra estniska livband, alltid två mönster. Det ena är *lappmönster* (med romb- eller stjärnformade motiv) och det andra *taggmönster* (triangelformade motiv, vars diagonala linjer har taggade kanter). Vid användning av livband bar man alltid den taggmönstrade delen överst och mönstrets triangeldel fick alltid passas in så att den var exakt centrerad i ryggens mitt.

Beroende på vävtekniken hade livbandet avvikande rät- och avigsida. Här på fotot till vänster ser man rät- och avigsidan för ett livband med taggmönster. Till höger syns lappmönster.

Livbandets bredd mättes med antalet garn. Ett brett band kunde ha över 30 garn. Det var en värdefull present, till exempel från en brud till hennes blivande svärmor.

Traditionell tröja från Kihnu. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Livband. ERM 2550, Estlands Nationalmuseum

Dagö (Hiiumaa)

Precis som kvinnorna på övriga estniska öar bar kvinnorna på Dagö långrandiga kjolar i halvylletyg, med lokal benämning *küütkuub*, från 1840-talet till 1900-talets början, när det allmänna s.k. stadsmodet tog över. Kjolarna var tuskaftvävda, med varp i lin och inslag i ull. Därmed såg kjolytget likadant ut på båda sidorna.

Föregångaren till Dagös kjolyt var kjolar i svart kypertvävt helylletyg. Dagömuséets chefsarkivarie Helgi Pöllo tror att svarta kjolar redan användes på Dagö under den svenska tiden (från slutet av 1500-talet till början av 1700-talet).

Kjolarna i Dagös fyra socknar är tydligt särskiljbara, med olika färger och ränder, samtidigt som alla Dagökjolar, i jämförelse med andra öar, kännetecknas av en mestadels röd huvudton och bredare ränder. Kjolarna har ofta en ca 10 cm bred remsa – *toot* – i svart eller mörkblått kläde i nederkanten. På festkjolar pryds övergången mellan toot och kjolyt av ett dekorband. På södra Dagö har också en vit foderremsa i lin sytts in på insidan av kjolens nederkant.

Olika kjolar från Dagö (från Hiiumaa Museums kollektion). Foto: Hanno Luukas

Sorgdräktens kjol brukar oftast ha smala lika breda ljus- och mörkblå ränder. Mörkare kjolar, utan någon röd färg, bars även av äldre kvinnor eller rikare änkor.

Läder och ullgarn användes också för tillverkning av Dagötofflor, s.k. **pätakad**. Grunden för denna toffel bestod av en yllesocka som för vidarebearbetning spändes fast på en skoläst eller, om inte sådana fanns, på en vanlig sko. Sockans ovansida täcktes oftast med bitar från uttjanta kläder och undersidan med en sula i läder eller filt. De var varma och lätta och kunde användas både inom- och utomhus. Ovansidan för vintertofflor syddes av fårskin och sulan av hemgarvat läder. För fattigare folk kunde sådana tofflor vara deras enda skodon.

Ytterkläder syddes på Dagö, precis som på andra öarna, av hemvävt kyperttyg. Helylletyg filtades efter vävning för att bli tätare. Ett plagg som anses vara typiskt för Dagö, Ormsö och några socknar på Ösel och

som användes på 1800-talet, var en bred, förmodligen svenskinfluerad rock av gammalmodigt snitt. På Dagö vävdes naturbrunt ylletyg för rocken. Rocken var ett ytterplagg för vinterbruk som man till och med kunde bära ovanför pälsen. Plagget blev extra rymligt tack vare ryggveck i mittlinjen strax under halsringningen på ryggen. Breda ärmar var rynkade med smala ärmslut. För dekoration användes klädesremсор i avvikande färg i halsringningen och i ärmslut. För knäppning användes ett par hyskor längst fram. Under rocken kunde man ha både en vid kjol och även en päls.

Damkappa. ERM A 509:2162, Estlands Nationalmuseum

Senare överrockar i hemvävt tyg (s.k. *suurjäku*) har redan blivit influerade av europeiska plagg.

Stickade **damkoftor** (s.k. *missjäku*) gjordes av brunt, svart eller blått garn i patentstickning. Koftan var kort och åtsittande; ärmslut, halsringningen och knäppningen var kantade med kläde. På ytterkläderna brukade man använda löskrage, både för utseendets och för värmens skull. **Stickade löskragar**, eller s.k. puslat, är typiska för Dagö. De är mörka och enfärgade, i ullgarn med tät sickack i patentstickning. Förmodligen kan de redan vara maskinstickade – i och med att de första uppgifterna om stickmaskiner på Moon är från slutet av 1800-talet.

Stickade kragar från Hiiumaa Museum (HKM 2223:1 och HKM 567A). Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Ullstrumpor var enkla och enfärgade på Dagö, röda och vita, till sorgdräkten blå eller svarta. Strumpor stickade i melerat gran kan omnämnas som en säregenhet. Melerat garn har även använts i Dagös grannskap, Läänemaa och Moon. För att få melerat garn knöt man tunt garn tätt runt garnhärvan på flera ställen innan man färgade den.

**Vantar från
Hiiumaa Museums
fotosamling**

**Sockar stickade av garnrester (HKM 594517).
Foto: Föreningen Saaremaa Ull**

Runö (Ruhnu) och Ormsö (Vormsi)

Runö och Ormsö är två småöar där svenska influenser i befolkningens klädsel och kultur märks mycket tydligare än på någon annan ö i Estland.

Stickning har varit en högt uppskattad sysselsättning på Runö. På grund av det maritima klimatet var ullkläder

en nödvändighet under en stor del av året. En patentstickad **kofta** i naturgrå ull, som pojken på det nedre fotot bär, var ett vardagligt klädesplagg för alla Runöbor.

Riina Tomberg, som har forskat kring olika koftor typiska för estniska öar, beskriver i sin bok "Vatid, troid, vamsad – silmkoelisi kampsuneid Lääne-Eesti saartelt" minst tre olika typer av damkoftor. Alla dessa kännetecknas av stickade mönster med olika kombinationer av räta och aviga maskor på axlarna, i nederkanten och runt sidosömmarna. Även husfruns vita kofta för festligare tillfällen hade en framdel vars stickade mönster var uppbyggt på räta och aviga maskor. Flickors koftor för mindre högtidliga tillfällen stickades mörkblå, med ett vitt mönster i ärmslut och på axlarna. Sorgdräktens kofta var svart. Några grälla färger ser man inte på Runös traditionella koftor.

Fiskaren Thomas Ullis från ön Ruhnu med son, år 1908. ERM Fk 494:33, Estlands Nationalmuseum

Stickad tröja från Ruhnu, Ruhnu Museums kollektion. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

**Spetshandske från Ruhnu,
stickad av Milvi Kitt.**

Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Flickklänning, Vormsi. ERM A 509:2018, Estlands Nationalmuseum

På Ormsö syddes kläderna, precis som på andra ställen, av hemvävda hel- och halvylletyg. Här använde man fler färger. Som ett kännetecknande drag kan kvinnors röda benvärmare nämnas som man alltid använde tillsammans med vita sockor. Kjolarna var naturbruna eller -svarta, av helylletyg i ripsväv. På bröllop har tärnor från brudens sida även burit blå kjolar.

Ett plagg som förutom de vuxna kvinnornas kjolar framträdde extra tydligt var småflickornas koltar. Koltarna var gula med smala svarta ränder, de hade en överdel dekorerad med rött kläde och knäppning på ryggen och de bars av flickor upp till sju års ålder.

Även småpojkar bar liknande rockar av gult eller blått tyg, dock av något smalare modell, med motveck på baksidan och på sidorna. På andra ställen i Estland känner man inte till sådana dräkter.

Flickor från Vormsi. Svenska Odlingens Vännerns (SOV) arkivsamling

Ösel (Saaremaa)

Likt grannöarna fanns det även här många får. Garn fick räcka till både för vävning av klädyger och för stickning av vantar, sockor och strumpor. I hemmen vävdes både halv- och helylletyg, det sistnämnda filtades och användes främst för ytterkläder och rockar för män.

Även Ösels äldre **kjolar** var svartbottnade och av tätt veckat tyg, men olikt kjolar på Runö och Ormsö hade kjolkanten ett vävt mönster, oftast av färgade tvärränder. De kunde vara olika i olika socknar. Extra breda ränder hade kjolarna på Sörvehalvön. Till kjolens nederkant sydde man ett smalt brickvävt eller flätat kantband, också av ullgarn.

För att få kjolen veckad sydde man in ett garn med täta 1–2 cm stygn kring hela kjolens bredd. Framsidan lämnades slät. Stygnen spändes åt så hårt att kjolen kändes hård som en bräda. Därefter lindades kjolen in i en ren tygbit och ställdes på hårt underlag. Sedan lade man nybakade ugnsvarma brödlimpor på kjolen och lämnade kvar dem till nästa morgon. Så höll vecken längre.

Innan den slutliga övergången till stadsmodet användes även långgrandiga kjolar på Ösel. Dess färgränder sitter förhållandevis tätt (Kaarma, Mustjala) eller har två växlande färger i ca 0,5 cm breda ränder (Kärila, Kihelkonna).

Bland stickade plagg finns det inte många föremål på Ösel som väcker större uppseende. Vantarna är oftast småmönstrade och enkla, strumporna enfärgade. Av stickade koftor kan man lyfta fram en vit **damkofta** från Jämaja (Sörve socken) som ett undantag. Den är kort, med exklusiva vida ärmar och mönsterstrukturer av räta och aviga maskor. Halsringningen pryds av en tygkant.

I Mustjala, där kjolarna var kortare än vanligt, stickade kvinnor även vita **strumpor** med en mönsterstickad

bendel. Även **fransförsedda festvantar** med vidgat skaft är från samma område. Herrvantar stickades med mörkblå botten, damvantar med vit botten. Dessa vantar är speciella för sina brokigt stickade fingertoppar. Festvantar med liknande komposition, men med något avvikande mönster har stickats även i Valjala och Püha socknar.

Klänning med tvära ränder från Jämaja. ERM 6071

Damkofta från Jämaja. ERM 12505, Estlands Nationalmuseum

Herrvantar från Mustjala. ERM 12363/ab,
Estlands Nationalmuseum

Damvantar från Mustjala. ERM 1103/ab, Estlands
Nationalmuseum

Fingervantar för damer, från Valjala.
(Anu Sepps kollektion.) Foto: Anu Sepp

Damytterkläder från Mustjala och Anseküla, 1800-talet.
ERM Fk 2887:169, Estlands Nationalmuseum

Ullgarn och skinn användes även för tillverkning av accessoarer till dräkterna. På bilden bär båda kvinnorna en **vintermössa** – s.k. *sariküll*. Sådana vintermössor var under 1800-talet vanliga över hela Ösel. Vintermössans röda botten är av kläde och kanterna av svart lammskinn. Den främsta skillnaden, som man även kan se här, ligger i hur man brukade ha mössans ”horn”.

Av rött ullgarn stickade man även fina **sjalar** – en *flamröd sjal* som vi kan se en ung kvinna från Mustjala bära på sin naturbruna långrock.

Till traditionerna hör även seden att använda väggdukar för att hålla väggarna varma och fina. Vävstolsvävda väggdukar var extra populära. På 1920-talet var det modernt att brodera väggdukar i korsstyg.

Väggbonad med korsstyg av Hilda Sörmus, år 1920- 1923. Hänger i hennes dotters hus i USA. Från Helju Sörmus Droppas kollektion. 150 cm hög och 275 cm lång.

**Detalj av korsstyg i
väggbonaden.
Foton: Anu Sepp**

Väggbonad från Anu Sepps kollektion. Foto: Alar Allas

Hantverkstraditioners bevarade särprägel på öarna kan förklaras på olika sätt. Det kan bero på öarnas avskildhet (Runö) eller önskan att synas med egna särdrag bland sina närmaste grannar (Moon). Vi kan dock se förändringar även här. Det är alltid möjligt ta an någonting främmande, ge det sin egen särprägel, sin egen stil – och en ny tradition är född. Folkkonsten har alltid levt i en långsam, men ständig förändring, i en utveckling som har förts vidare av våra kreativa förfäder.

Stickande kvinna från Sörve, år 1913. Foto: J. Pääsuke. Saaremaa Museum 3429:67

Gotländska mönstertraditioner

Birgitta Nygren

På Gotland är ull och skinn det textila material som används i produktionen av slöjd och konsthantverk. Lammnäringen passar bra till den gotländska naturen och ger en god avkastning. Gotlandsfåret som är framavlat ur Gutefåret är anpassat för att ge ett vackert skinn och på köpet får man en bra ull. Grå, glansig, mjuk och med vacker lyster. Ett underbart slöjdmaterial.

Ullen har sedan slutet av 1600-talet förädlats i stickade varor. På 1700-talet exporterades stora mängder stickade plagg till svenska fastlandet. Fortfarande produceras stickade plagg för avsalu och flera personer och företag lever på stickade varor – idag framställda med hjälp av maskiner.

Det finns en rik skatt av stickmönster som traditionellt använts på Gotland. Dessa samlades in av Hermanna Stengård i början av 1900-talet. Hon gav även 1925 ut boken *Gotländsk sticksöm*. Hennes sticksamling, bestående av vantar och rester av stickade plagg – provbitar, finns idag bevarade hos Gotlands läns Hemslöjdsförening, Visby. Mönstermotiven består ofta

Gotländsk folkdräkt. Gertrud Bergbohms privata kollektion. Foto: Birgitta Nygren

av rosor och variationer på bladbårder.

På 1980-talet började man sticka plagg med lamm som motiv, ett mönster som fortfarande är uppskattat och stickas i både vantar och sockar. Nu började även de gotländska mönstren att maskinstickas och först ut var Agneta Werkelin med butiken Yllet. Boel Olaisson och hennes butik kom strax efter och hon anlitar textilformgivare Pernilla Svenre för att ta fram plagg för dagens kvinnor men med rötterna i den gotländska sticktraditionen.

Lammskinnen såldes från början som mattskinn men snart kom en pälsproduktion igång. Under 1980-talet började Yllet sälja pälsar i ny design och med locken inåt, pälsen hade förnyats. Men skinnen förädlades även till mindre produkter, tofflor, vantar, mössor och leksaker och kramdjur. Här var locken vänd utåt och gav produkten karaktär med sin silvergrå färg och glans.

Stickade verk med motivet "Lingonstjälkar". Hermanna Stengårds kollektion. Finns i Gotlands läns hemslöjdsförenings hus Langska huset på Gotland. Foto: Birgitta Nygren

Tröja designad av Pernilla Svenre åt Boel Olaisson. Vante med traditionellt mönster "Lingonstjälkar" från Gotlands läns hemslöjdsförenings kollektion, stickad 1980-81. Foto: Birgitta Nygren

**Vantar från 1980-talet med
mönstret "Dalbo".
Foto: Birgitta Nygren**

**Vantar med traditionellt
gotländskt mönster.
Foto: Birgitta Nygren**

**Vantar med traditionellt
gotländskt mönster.
Foto: Birgitta Nygren**

**Vit vante "Visby-vante", från Hermanna
Stengårds kollektion, år 1927. Detta är
vad man menar med en helt vanlig
Visby-vante. Foto: Birgitta Nygren**

**Vante stickad av Lisa Passvik
på 1980-talet åt Gotlands läns
hemslöjdsförening.
Foto: Külli Bergholm**

**Fingervantar med mönstret 'Gam-
melgarn' från Gotlands läns hems-
löjdsförenings kollektion. Typiska
för 1980-talet, då de såldes i butiker
på Gotland. Foto: Birgitta Nygren**

**Vantar med mönstret "Lingonstjälkar",
stickade av Elin Lindgren på 1980-talet.
Foto: Birgitta Nygren**

**Vantar med traditionellt got-
ländskt mönster.
Foto: Külli Bergholm**

**Vantar med traditionellt got-
ländskt mönster.
Foto: Külli Bergholm**

Traditionellt har ullen även förekommit i vävar och då framförallt i bolstervar. Här på ön har en bolstervarsväv en varp av bomullsgarn och inslag av ullgarn. Den vävs med inslagseffekt så att inslaget dominerar på rätsidan. Bolstervaren har randats i bårder med grå eller vita bottnar emellan. De vitbottnade bolstren var "finast" och vävdes ofta i samband med bröllop samt brukades därefter för gäster. De grårandiga bolstren var framförallt tänkta för tjänstefolket, pigor och drängar. Färger och randrapporter skapade varje väverska och variationerna är otaliga. Under senare delen av 1800-talet då mattor blev vanliga i hemmen vävdes dessa på gårdarna. Här har vävkonsten blommat och material och tekniker skiftat i det oändliga. Mest har fyra skaft och trampor nyttjats men mattor i damastteknik förekom i enstaka fall. Karaktäristiskt är att materialet ofta återbrukats och att arbetstiden varit omfattande.

Typiska, randiga bolster från Gotlands läns hemslöjdsförenings kollektion. Bolstret med vit bakgrund är "mer dyrbart" och det med svart bakgrund är "billigare", och användes av pigor och andra tjänare.

Foto: Birgitta Nygren

Tovning är en annan teknik där mycket av ullen tas tillvara. På 1990-talet initierade Gotlands läns Hemslöjdsförening olika kurser i tovnings. Tekniken utvecklades och gotlandsfårets ull var lämplig till något grövre textilier och mattor. Barbro Lomakka har utvecklat tekniken både form- och teknikmässigt och erhållit flera utmärkelser för sin design. Gunilla Östbom initierade en utbildning i tovnings genom Gotlands Folkhögskola. Idag finns flera tovningshantverkare på ön vars produktion bidrar till deras försörjning.

Matta designad och tovad av Barbro Lomakka åt Gotlands läns hemslöjdsförening, för ett projekt där Birgitta Nygren var projektledare. Projektet undersökte nya innovativa användningsområden för gotländsk ull. Inspiration och motiv hämtades från Gotlands många runstenar. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Symposiet KreaTov hålls vart tredje år i orten Hemse på Gotland, och organiseras av Gotlands läns hemslöjdsförening. Deltagarna får lära sig flera olika tekniker och användningsområden för tovnings, via workshops och föreläsningar. Dessa foton är tagna på KreaTov 2012. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Birgitta Nygren hälsar deltagarna välkomna till KreaTov 2012.

Hantverksrådgivning i Åboland

Sonja Tobiasson

Åbolands hemslöjd rf är en lokal hantverksförening som hör till det riksomfattande nätverket för hantverksföreningar TAITO. En jubileumsutställning hölls i juni 2012.

Förutom rådgivning och upprätthållande av västuga driver föreningen en hantverksskola för barn och ungdomar. - Hantverksskolan har funnits i snart 30 år och Erna Elo började som dragare år 2005. Under somrarna hålls hantverksläger med olika teman. Erna tillstår att det finns så mycket olika hobbyn för barn och ungdomar så det är inte så mycket tillströmning nu mera.

Rådgivningsverksamheten handlar om att ge handledning åt de väverskor och hantverkare som anlitar föreningen. Föreningen förmedlar material och har en liten lagerbutik för hantverkare. De hantverk som mest tillverkas nuförtiden är trasmattor, linnelöpare, poppana-produkter, snabbvävda och ruggade ylleplädar, långa gardiner och kappor i lin. Ernas egna favoriter är trasmattor, yllemattor och ryor. Erna drömmer om att antingen själv eller få någon annan att skapa en pargasrya eller en skärgårdsrya och sälja ryapaket för tillverkning i hemmen.

Erna berättade att ett uppsving för ryorna inträffade på 1980-talet då många gamla åboländska ryor rekonstruerades och vävdes på nytt. Mönstren ritades upp, arbetet dokumenterades och man vävde flera ryor med lokala mönster. Halvryor vävdes också. Halvrya har bara en del av väven täckt av ett mönster avnockor. Tulpanrya är en sådan.

Ryor är inte längre så populära inredningsobjekt. De passar inte alltid in i dagens sparsmakade och strama inredning. Under år 2011 vävdes en enda rya i västugan. Den var ett Gallen-Kallela-motiv.

Ledande rådgivaren Erna Elos väg till hantverket gick från grundskolan, via Åbolands yrkesskolas sömnadslinje och Pjukala folkhögskolas ettåriga vävlinje till Åbolands hantverk och har fortsatt där i 40 år.

Efter folkhögskolan blev hon "springflicka" vid hantverksföreningen som var inrymd i barnskyddsgården. I samma veva öppnades Gullkrona vid Köpmansgatan. Jobbet bestod till en del av packande av ränning eller andra

Halvrya med tulpandesign. Fotos: Sonja Tobiasson

tillbehör till väverskor som vävde hemma. De olika hantverksföreningarna i Finland hade ett utbyte sinsemellan. Från Pargas kunde man skicka s.k. "Fattigmansmink", som är en vävd och ruggad halsduk, till föreningar i övriga Finland och köpa näverprodukter från föreningar i Östra Finland. Det fanns en liten export till Tyskland i början av verksamhetsperioden. I vävstugan, det s.k. Blåa huset på Gamla Malmen i Pargas, väver en skara damer produkter för eget behov och för sina vänner. De kommer till vävstugan dagligen under hela året utom under sommarpausen.

Samarbetet mellan projektet KnowSheep och Åbolands hantverk resulterade i den lilla rya som beställdes till utställningen. Ryan

Åbolands hemslöjdsförenings "Blåa huset" i Pargas.

Foto: Sonja Tobiasson

heter Borgå Väderhane – Porvoon sääkukko. Den levererades som ett sypaket och Erna sydde den under sommaren 2012.

Erna Elo framställer en rya med namnet "Borgå Väderhane". Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Färdig rya. Foto: Rauno Träskelin. Finska Handarbetets Vänner

Vante från regionen Åboland. Finlands Nationalmuseum. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Dragsfjärdsvante, donerad till projektet av Berit Laine. Vanten är förebild för Åbolands moderna vantar. Foto: Sonja Tobiasson

Vante från Åboland, stickad år 1888. TMM13271, Åbo museicentral. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Vante från regionen Åboland. KA2800_20473, Finlands Nationalmuseum

Sockor från regionen Åboland, stickade i slutet av 1800-talet. Vänster socka: TMM2784, höger socka: TMM2783. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Ryan som nytto- och prydnadsföremål.

Sonja Tobiasson

Ryorna är traditionella hantverk och en typisk artikel ännu idag i hemmen i Åboland och i hela Finland. De kan vara knutna av ulltrådar (nockor) på en ränning av lin eller ett tyg i ull eller vävda i vävstol med linränning. Ryorna kan vara knutna mednockor på den ena sidan eller på båda. I gamla tider var ryan mera ett nyttoföremål än en prydnad. Det fanns speciella vettaryor eller båttryor, som man använde för att hålla sig varm med under långa båtfärder. Det var värdefulla ägodelar som inte saknades i någon båt. Enligt boken Kustbygd omnämns i ett tingsprotokoll från Föglö av år 1677: "Vid en höststorm samma år förläste 4 fiskebåtar, varvid 8 man omkom. Bland den utrustning som gick förlorad nämns bl.a. 4 ryor." Källa: Kustbygd: Svenska litteratursällskapet i Finland. Folklivsstudier XIII. I senare tid har ryan också fungerat som sängtäcke och senare som väggprydnad. Ryorna är dyra i inköp och de stora ryorna presenteras därför med ett bildcollage. Några av dem finns i offentliga byggnader och kan beundras där.

Foto: Tatu Lertola

Vigselryan uppe vid altaret i Pargas kyrka finns dokumenterad i boken Martha med i det mesta. Den är en donation av marthorna i Pargas. Den ena halvan är knuten av Paraisten marrtayhdistys och den andra av Pargas Marthaförening och så har de två halvorna sytts ihop. Vigselryan har illustrationer av kors och ringar och används som namnet säger vid vigslar så, att brudparet står på den under vigselakten. Den är ljusblå med dekorationer av likarmade kors och ringar två och två.

Foto: Tatu Lertola

I Hembygdsmuseet i Pargas finns flera ryor. Bilden föreställer en dubbelsidig rya med kortare nock på avigsidan.

I Församlingshemmet i Pargas finns två likadana ljusa ryor som är vävda på Åbolands hantverk. Det finns en text på baksidan av den ena ryan: Dessa ryor är donerade av Marga Ljungqvist till Pargas svenska församling. Ryorna heter "Slöja" och mönstret är designat av Eva Mannerheim Sparre år 1906.

Foto: Tatu Lertola

Skördearbeteryan finns i en privat lägenhet. Ryan föreställer skördearbete, kvinnor med räfsor och män med **liar**. Årtalet 1939 är broderat i nedre hörnet. De milda färgerna i ryan förklaras av att den är gjord av växtfärgade garn.

Foto: Tatu Lertola

Marthakretsen på Ålön har låtit väva och doneraten rytt till den lokala ungdomsföreningen De ungas vänner på Ålön och den finns på väggen i ungdomsföreningshuset Dalaskog. Ryan föreställer bomärken på ett antal gårdar på Ålön och den har tillverkningsåret 1980 i väven.

Foto: Sonja Tobiasson

Nystanstävling på Ösel år 1930. Foto: Saaremaa Museum, 3550:5

Ull har genom historien varit vårt mest använda textilmaterial och utvecklingen av kunskaper inom ullanvändning har en nära koppling till vår allmänna kulturutveckling. Ull som material är varmt, mjukt, elastiskt, med bra luftgenomsläpplighet och hög fuktabsorptionsförmåga, värme- och ljudisolerande och förhållandevis flamsäker.

Dagens laboratorier har än så länge inte lyckats skapa något likvärdigt artificiellt material som har alla dessa egenskaper samlade i ett. Därför är den historiska användningen av detta naturmaterial värd en återblick och större fokus för att även idag kunna dra bättre nytta av dess unika egenskaper. Vi har tillgång till ett rikt hantverksarv från våra föregående generationer och det är en smaksak om man idag vill koncentrera sig på gamla mönster, använda arkaiska tekniker, försöka kopiera de bevarade hantverksalstren i våra museisamlingar eller skapa någonting helt nytt, med stöd av allt det förutnämnda.

Om man väljer att fokusera på användning av gamla tekniker, är kunskapen att spinna garn med en slända en bra början. Att tillverka garn på detta arkaiska sätt är en enkel och mediterande sysselsättning. Jag tror att den kunskapen finns naturligt hos varje kvinna och det gäller bara att hitta den genom att pröva. Med hjälp av en slända kan man tillverka många olika garn, helt efter egen smak och eget behov: bland annat effektgarn, där ulltofsar i olika tjocklek ger garnet mer relief, och flerfärgat garn, genom att under spinning blanda ihop ull i olika toner. Kvalitetsmässigt behöver man inte tävla med fabrikkspunnet garn däremot kan man ha en mera kreativ syn på saken.

Slända med spunnet garn.

Vävd väska, med gammaldags, brickvävda band som handtag. Foto: Katrin Kabun

Garn som är spunnet med en slända kan förvandlas till ett helt unikt modernt stickat plagg i form av en mössa, väst el. dyl. Garn spunnet med en slända kan även användas i andra arkaiska tekniker. Till exempel för vävning av en sjal, pläd eller varför inte tyg för en väska.

Vantar tillverkade i arkaisk nålbindningsteknik är sköna och med riktigt lång livslängd, så de dagar vi i vårt klimat kan ha glädje av dessa fina hantverksföremål kan vara alldeles för få. Därför kan det vara en bra idé att dekorera sådana vantar, eller också stickade vantar, med nationella broderimönster och använda dem som grytvantar i stället. Ull är känd för sin mycket bra värmeisolerande förmåga, samtidigt som den inte är lättantändlig. Även om man under gamla tider inte ville slösa med sitt värdefulla material på sådant har tiderna förändrats och nu vill vi gärna se vackert hantverk hängandes framme året runt.

Nålbindning på Åbo hantverksmuseum i Finland. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Nålbunden textil efter valkning, vilket ger en intressant yta. Samt stickade vantar, dekorerade med traditionella, broderade motiv.

Foton: Katrin Kabun

Stickning är en relativt sent utvecklad teknik inom ullbearbetning som så småningom ersatte helt den gängse nålbindningstekniken. Idag kan vi inte ens föreställa oss ett hantverksarv utan några mönsterstickade vantar och koftor som har varit så utbredda. Som tur är, är stickning populär även idag – stickade vantar, sockor, halsdukar, mössor, koftor och många andra stickade plagg har vunnit en självskriven plats i våra garderober.

Maskinstickad tröja med dubbla trådar. Två sorters garn användes samtidigt vid stickningen. Insidan stickades med mjukt, fint ullgarn (mörkgrå), vilket gör den extra mjuk, varm och hudvänlig. Yttersidan stickades med ett hårdare och mer tvinnat ullgarn av ytterull (vit), vilket gör yttersidan av tröjan extra hållbar samt både vatten- och fläcksäker. Foton: Katrin Kabun

Vävning med vävstol har varit utbredd över hela världen och är en populär teknik även idag. Först användes främst lodräta vävstolar, under medeltiden började man använda horisontala vävstolar. Dagens pläd (förr i tiden sjal eller resefilt) är ett av våra äldsta textilplagg. Även idag borde man i varje hem ha minst en härlig pläd i helull som är skön att ta på sig när man fryser. Ull har förmågan att absorbera fukten i luften, som sedan ger värme när den reagerar med proteinet som finns i ullfibrerna. Därför känns ett ullplagg varmt direkt när det kommer i kontakt med huden. Ylletyg innehåller även en hel del luft som finns såväl i ullfibrerna, i garnet som mellan garnen i den vävda textilen. Därigenom bildar ylletyget ett termiskt lager som håller värmen bra.

Vävd halsduk, och pläd som precis tagits ur väven.

Vävt kjoltyg av ull från finska, estniska och gotländska får.

Foton: Katrin Kabun

Ullmattor ger sin mjukhet och värme vidare till hela rummets atmosfär och fungerar samtidigt som värmeisolering, hjälper att bevara rummets fuktbalans och förbättrar dess akustik. Dessutom är ullmattor lätta att rengöra, eftersom ullfibrernas uppbyggnad inte låter smutsen att absorberas och skulle man råka spillta ut någonting, lämnar det inte kvar några spår om man hinner ta bort det i god tid.

Golvatta POHL, som visar olika tekniker – tuftad med tovade bollar. Designer: Monika Järg. Foto: Jutta Kübarsepp

Golvattor tillverkade av tovade remsor, läderremsor och ullgarn. Foton: Katrin Kabun

Moderna interiörer, såväl offentliga utrymmen som privata hem, är ofta inredda i minimalistisk stil, utan några gardiner eller mattor. Det i sin tur har skapat ett nytt problem: rummets akustik blir lidande p.g.a. ett dröjande eko. Oftast dämpas ekot av olika textilier; mattor, gardiner, mjuka möbler. Om inte dessa används, kan paneler av ull vara ett bra alternativ. Ullen fungerar bra inte bara som ljudisolering utan hjälper även att reglera rummets fuktbalans.

Barbro Lomakkas tovade vägghäls. Foton: Grasp Studio, Visby, Gotland

En teknik som idag ofta brukar lyftas fram är tovning – mekanisk bearbetning av färdigvävda textilier med fukt och värme. Vantar tillverkade i nålbindningsteknik kallades på flera håll för filtade vantar på grund av att de tovades direkt efter tillverkning för att få dem tätare och därmed också varmare, mer vattenavvisande och mer slitstarka.

Stickade vantar och mössa efter valkning. Mönstret togs från den äldsta stickningen som hittats i Estland, som tros ha varit en vantkant från slutet av 1200-talet/början av 1300-talet (hittad vid begravningsplatsen Jõuga). Foton: Katrin Kabun

Såväl tovning som filtning bygger på ullfibrernas förmåga att bindas ihop med varandra, vilket ger ytterligare möjligheter till att kombinera ullen även med andra fibrer (silke, lin, bomull m.m.). Så kan vi skapa nya och spännande ytor och hitta ännu mer användningsmöjligheter för ull.

Tovning med trådar av silke, ylle och lin på utsidan, sedan textilprover efter valkning. Foton: Katrin Kabun

Ull har alltid betraktats som ett värdefullt material. Så kunde de kvinnor som hjälpte till som barnmorska vid förlossning i hemmet få ullgarn som tack för hjälpen. I Märjamaa ansåg man förr i tiden att en garnbit som är så lång att den kan lindas tre varv runt fingret inte får kastas, för den kan komma till användning, om så om tre år. Även idag borde vi sätta ett högre värde på ull som material och hitta nya användningsmöjligheter för olika ullrester.

Osorterade och sorterade garnrester, och nyckelringar som stickats av dem. Foton: Katrin Kabun

**Sjal samt garn- och ullresterna av vilka den tillverkades.
Foton: Katrin Kabun**

Men inte ens då tar ullens liv slut. Tack vare ullens förmåga att tova sig kan utslitna stickade plagg klippas i trasor och tovas för att sedan vävas till en slitstark trasmatta.

Nutida design inspirerad av traditionella motiv och natur

Karen Allas

Användandet av antika symboler ger stickningen kulturellt utseende. Elsebeth Lavold har hämtat inspiration från sitt vikingaarv för att skapa en ny teknik för flätstickning, där runmönster och andra vikingaartefakter illustreras. Dessa foton togs sommaren 2012, vid en utställning av hennes verk i Sverige. Foton: Anu Sepp

Modernt, stickat mode med traditionella stilar och element från lokal natur. Dessa foton är från Riina Tombergs kollektion Blommor och bär från år 2013, som visades på modeutställningen OmaMood i Viljandi i Estland. Foton: Riina Tomberg

Det pågår en trend att använda lokala och naturliga material. Hiiu Vills stickade verk har tillverkats av lokal fårull från Dagö, som spunnits till garn i öns lokala spinneri. Tröjorna är tillverkade med ofärgade, naturliga toner och har traditionella mönster. Foton: Hiiu Vill

Kofta som vävts i smal väv med dubbel tygbredd och inspirerad av tvåfärgade, rutiga filter från Ösel (som brukade användas som brudsjalar). Skapat av Ülle Sepp. Foton: Föreningen Saaremaa Ull

Tovning har blivit allt mer populärt i Östersjöregionen, och idag hittar man ett brett utbud av produkter. Dessa lätta, tovade sjalar i glada färger är designade och tillverkade av Annika Grandelius på Ullverstan, Gotland. Foton: Ullversta'n

Traditionella mönster från Ösel ges en helt ny dimension genom nymodiga färgkombinationer och kreativa idéer om användning. Anu Sepps verk har en design som inspirerats av hennes etnologiska intresse. Foton: Anu Sepp

Dessa tovade verk har skapats av Eva Kyrklund på Villa Ylle, som har hämtat sin inspiration från skärgården. Pellinge, Finland. Foton: Villa Ylle

Mareli Rannaps tovade verk speglar naturen på Ösel. Foton: Mareli Rannap

Ullföremål kan ha en livslängd på flera hundra år! Vid rätt skötsel behåller ett klädesplagg eller en filt sitt utseende, sin funktion och form.

Det finns en felaktig uppfattning om att ullföremål behöver rengöras ofta. Det är inte sant. Ullföremål behöver inte heller vädras, borstas eller läggas i solen regelbundet. Men visst är det bra att på vintern lägga ut ullföremålen i snön för några timmar. Kylan förstör mallarver och solljuset fräschar till plagget. Så har man gjort under många generationers livstid i alla Östersjöländer. En annan sak man bör tänka på är ullfibrernas elasticitet. När man använder ett plagg kontinuerligt kan man se hur det ändrar form. En kofta formar sig lätt efter dess användare. Byxknän töjer ut sig och bildar påsar, likaså ärmarna runt armbågarna. Man bör undvika att hänga yllekoftor på galgar, där de töjer ut sig och tappar form vid axlarna. Det bästa är att vika ihop ullplaggen fint och förvara dem hopvikta på en hylla eller i en låda.

Ylleprodukter på snön. Foto: Föreningen Saaremaa Ull

Att tvätta ullföremål

Om ett stickat plagg är smutsigt eller har fått fläckar kan det handtvättas försiktigt. Kemtvätt är inte nödvändig. Plaggen som är tillverkade efter exakta mått bör mätas innan tvättning. Det hjälper att forma plagget till rätt storlek efter tvätten. För att undvika att plaggen krymper bör man inte använda alltför varmt vatten! Blött ullmaterial får inte kramas ur för hårt, eftersom det kan p.g.a. fibrernas elasticitet förstöra plaggets ursprungliga form.

Blötläggning

Fyll en balja med varmt vatten och blanda in mild tvål. I handeln finns det specialtvål för ylletvätt att köpa (Eucalan). För att neutralisera svettdoften kan du blanda en halv kopp svag ättikslösning i vattnet. Lägga plagget i vattnet och tryck ner det försiktigt så att det täcks helt av vattnet. Låt det ligga i blöt i 10–15 minuter.

Sköljning

Samla ihop plagget försiktigt och krama försiktigt ur det, utan att slita i eller töja det. Lägga plagget i rent varmt vatten och tryck ner det försiktigt. Vänd plagget och kläm på det försiktigt. Krama lätt ut det mesta vattnet och lyft försiktigt ut plagget ur vattnet. Upprepa proceduren i rent varmt vatten, tills resterna av tvålen eller tvättmedlet har försvunnit.

Rullning

Krama försiktigt ur plagget och lägg det på en vit handduk på plant underlag. Rulla ihop handduken tillsammans med plagget. Tryck och krama ur den försiktigt under tiden för att få ut överflödigt vatten.

Formning och torkning

Lägg ut plagget på plant underlag med bra luftcirkulation, t.ex. ett metallgaller eller en trätrall. Forma plagget försiktigt utan att töja på det. Låt plagget torka på naturlig väg, skyddat från direkt solljus. Eftersom ullen absorberar fukt, kan det ta flera dagar.

Våta ylleprodukter som torkar på en träram. Foto: Anu Sepp

Skydd mot malangrepp

Malangrepp har alltid utgjort ett bekymmer för hantverkare. Det är ett par grundläggande fakta man bör känna till om malar. Malar tycker om svettig och smutsig ull. När du lägger undan dina ullplagg för en längre period, försäkra dig om att de är rena. Ett annat alternativ är att vädra dem regelbundet. Det är inte malfjärilar man bör vara rädd för utan deras larver inne i ullfibrerna. Larverna dör vid extrema temperaturer. Plagg som är angripna av malarlarver kan läggas i frysen eller i direkt solljus för 48 timmar. På vintern kan ullföremål läggas ute på snön.

Malar gillar inte doften av flera olika växter. Ceder- och enträ brukar bl.a. användas just för att hålla malar borta. Därför förvaras ullföremål ofta i kistor av cederträ. Även påsar med torkad lavendel kan läggas bland föremålen. En av Estlands främsta textilkonstnärer, Anu Raud, talade nyligen om malproblemet på ETV:s program "Prillitoos". Hon brukar lägga apelsinskal och hästkastanjer mellan sina ullföremål för att hålla malarna borta. Malfrågan brukar alltid bli ett samtalsämne oavsett vilken stickkonstnär jag än träffar. Men någon definitiv lösning verkar det inte finnas. Den allmänna uppfattningen är att det är bra att vädra ullföremålen ofta och förvara dem rent och dammfritt. På det sättet kan vi skydda våra värdefulla hantverksalster och bevara vårt kulturarv även för framtiden.

Bibliografi

- Arheoloogiline kogumik. (1955). Muistsed asulad ja linnused. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus.
- Astel, Eevi, Eesti vööd, Ilmamaa, Tartu, 1998.
- Bergman, Ingrid, Rahvarõivad Rootsis, Boktryck Helsingborg, 2002.
- Buchanan, Rita, A Dyer's Garden; From Plant to Pot – Growing Dyes for Natural Fibers, Interweave Press, Loveland, Colorado, 1995.
- Bush, Nancy, Folk Knitting in Estonia, Interweave Press, Loveland, Colorado, 1999.
- Bush, Nancy, Folk socks, Interweave Press, Loveland, Colorado, 1994.
- Chaupin, Marie-Therese, Thompson, Nigel, Cozannet, Wools of Europe, 2012, Atelier Laines d'Europe, 2012.
- Dyrmundsson, Olafur R./ Niznikowski, Roman, North European short-tailed breeds of sheep: a review, www.eaap.org/Previous_Annual_Meetings/2008Vilnius/Papers/published/33_Dyrmundsson%20Paper.pdf, 2008.
- Ekqvist, Maria: Textilier och textilarbete i storstugan i den åländska och väståboländska skärgården ca 1880–1920. <http://web.abo.fi/arkiv/etn/textil/textilier.pdf>
- Haavisto, Eeva, Finnish Mitten Book, WSOY, Helsinki, 2008 (originally published 1947)
- Jõeste, Kristi, Ehin, Kristiina, Ornamenterad resa, Saara Förlagshus, Türi, 2012.
- Kaarma, Melanie, Voolmaa, Aino, Eesti rahvarõivad, kolm osa koos loigetega, Eesti Raamat, 1981.
- Kabur, Anu, Pink, Anu, Meriste, Mai, Meite Muhu mustriid, Saara Förlagshus, 2010.
- Kallam, Liisa, Tomasberg Liisa, Veskimägi, Liina, Taasleitud vilt, Ajakirjade Kirjastus, Tallinn, 2010.
- Karjam, Rosalie (Ärmä Roosi), Elumõnu, Kihnu Kultuuri Instituut, 2009.
- Karm, Svetlana, Piiri, Reet, Reeman, Vaike, Värvi, Ellen, Õunapuu, Piret, Pulmawärk, Eesti Rahva Muuseum, 2005;
- Kivilo, Liivia, Silmuskudumine, AS Mats, Tallinn, 1990.
- Kivilo, Liivia, Kindad, AS Mats, Tallinn, 1992.
- Kivilo, Liivia, Sokid, AS Mats, Tallinn, 1991.
- Klemola, M. Taimedega värvimine, Valgus, Tallinn, 1986.
- Konsin, K. Silmkoosesemed, Eesti rahvakunst I, kirjastus Kunst, Tallinn, 1972.
- Konsin, K., Kudumid, Eesti rahvakunst III, kirjastus Kunst, Tallinn, 1979.
- Kulle, Jakob, Swedish Patterns for Art Weaves and Embroidery, Redivia Publishing House, Stockholm, 2008 (originally published in 1892).
- Kuma, Helene, Eesti Rahvavaibad, kirjastus Kunst, Tallinn, 1976.
- Lathrop-Smit, Hermine, Natural Dyes, James Lorimer & Co., Toronto, 1978.
- Lavold, Elsebeth, Viking Patterns for Knitting, Trafalgar Square Publishing, North Pomfret, Vermont, 2000.
- Lehtinen, Ildiko, Punamäki, Anja, Neuleita, Suomen kansallismuseon suomalais-ugrilaisista kokoelmista, Museovirasto, Vammalan kirjapaino Oy, 1995.
- Lind, Vibeke, Knitting in the Nordic Tradition, Lark Books, Ashville NC., 1985.
- Linnus, H., Tikand Eesti Rahvakunstis 1, Põhja Eesti ja saared, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1955.
- Luik, Heidi/ Ots, Mirja/ Maldre, Liina, From the Neolithic to the Bronze Age: continuity and changes in bone artefacts in Saaremaa, Estonia, <http://www.archeo.uni.wroc.pl/wgrb-2011/17.pdf>, Institute of Archeology University of Wroclaw, Wroclaw, 2011.
- Lundström, Catarina/ Skoglund, Wilhelm, Turning Wool into Gold – a small-scale opportunity for rural areas?, www.jamtli.com/core/files/Lundstr%F6m,%20Skoglund.pdf, Jämtland County Council Institute of Rural Development, 2010.
- Lutsepp, Elo, Tammis, Irina, Eesti kindakirjad, Tammeraamat, 2007.
- Magnusson, Magnus, Vikings!, E.P. Dutton, New York, 1980.
- Manninen, I., Eesti rahvariiete ajalugu, Eesti Rahva Muuseum, 2009.

- Manninen, I., Eesti kindad, Etnograafilised monograafiad 2, Eesti Rahva Museum, kirjastusühistus Loodus, Tartu, 1927.
- Mitronen, Kyllikki, Vilkkumaa, Liia, Sukkasillaan, Sokkide väel, kirjastus Varrak, Tallinn, 2008.
- Oklahoma State University Department of Animal Science, Breeds of Livestock - Sheep: (*Ovis aries*), www.ansi.okstate.edu/breeds/sheep, website opened 1995.
- Pagoldh, Susanne, Nordic Knitting: Thirty-one Patterns in the Scandinavian Tradition, Interweave Press, Loveland, CO, 1991.
- Peets, Jüri, Muinasaja Teadus 5, Loodus, inimene ja tehnoloogia, Ajaloo Instituut, Tallinn, 1998.
- Piiri, Reet, Collection of Estonian Folk Costumes, Estonian National Museum, Schenkenberg OÜ.
- Piiri, Reet, Eesti kampsun Eesti Rahva Muuseumi kogudest, Tartu, 2013.
- Piiri, Reet, Eesti rahva rõiva Ilu. The Beauty of Estonian Folk Costume, kirjastus Varrak, Tallinn, 2004.
- Piiri, Reet, Eesti talurahva ülerõivas 19.saj., OÜ Vali Press, 2007.
- Piiri, Reet, Estonian Gloves, Eesti Rahva Muuseum, Tartu, 2002.
- Piirsalu, Peep PhD/ Kalda, Hillar, Development of Estonian Breeds of Sheep and Goats <http://www.eau.ee/~vl/materjalid/eng09sheep.pdf>, Institute of Animal Sciences Estonian Agricultural University, Estonian Sheep Breeders Association.
- Pink, Anu, Kudumine, Saara Kirjastus, Türi, 2002.
- Pink, Anu, Teder, Kristi, Tikkimine, Saara Kirjastus, Türi, 2005.
- Põllo, Helgi, Hiiumaa Seelikutribud, Hiiumaa Muuseum, 2006.
- Põllo, Helgi, "Hiidlaste kuued", ajakiri Käsitöö, talv, 2010.
- Raud, Anu, Kotli, Anu, Kiri Kari, Print Best, 2010.
- Raud, Anu, Rahvatraditsioonidest eesti kunstis /Folk Art Tradition in Estonian Art, Viljandi Kultuurikolledž, 2001.
- Reinholm, Vilma, Anu Raud, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2002.
- Roos, Julika, Luhamaa, Liis, Villast lõngani, Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, Vali Press, Tallinn, 2012.
- Region Gotland, Gotland in figures 2011, www.gotland.se/1354, Bild och Reklam, Visby, 2011.
- Sihvre, Mare, Muhu tikand, OÜ Heili Kirjastus, Pärnu, 1998.
- Soone, Olga, Tikime, Valgus, Tallinn, 1988.
- Soorsk, Maret, Saare Maakonna Rahvarõivad, Saaremaa Rahvakultuuriselts koostöös Saaremaa Muuseumiga, Kuressaare, Vali Press 2008.
- Sopanen, Tuomas / Willberg, Leena, Ryijy elää – Suomalaisia ryijyjä 1778–2008. Varkauden taidemuseo, 2008.
- Steinberg, Maie, Rahvapärane tikand, AS Velle, 1992.
- Starmore, Alice, Book of Fair Isle Knitting, Dover Publications Inc., New York, 2009.
- Starmore, Alice, Scandinavian Knitwear, Bell & Hyman, UK, 1981.
- Summatavet, Kärt, Folk Tradition and Artistic Inspiration, University of Art and Design, Helsinki, 2005.
- Summatavet, Kärt, The Letters of Kihnu Roosi - My history, University of Tartu / Viljandi Cultural Academy, 2010.
- Taluwärk OÜ, Lammas eile ja täna, www.lambawark.ee, 2013.
- Tarvis Laine, Saarte keha kate, Kataloog, Eesti Saarte Kogu, 2006.
- Thorsson, Edred, Runelore, Samuel Weiser Inc., York Beach Maine, 1987.
- Troska, Gea, Viires, Ants, Karu, Ellen, Vahtre Lauri, Tonurist Igor, Eesti Rahvakultuuri Leksikon, Eesti entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 2000.
- Uus, Ingrid, Mõned nopped kihnu näputööst, Viljandi kultuuriakadeemia, Viljandi, 2005.
- Viires, Ants, Vunder, Elle, Eesti rahvakultuur, Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, Tallinn, 2008.
- Viires, Ants, Eesti rahvapärane puutööndus, kirjastus Ilo, Tallinn, 2006.
- Vunder, Elle, Eesti rahvapärane taimornament tikandis, kirjastus Kunst, Tallinn. 1992.
- Värv, Ellen, Estonian Folk Costumes, Estonian Institute, Tallinn, 1998.
- Wikipedia, Gotland (sheep), [www.wikipedia.org/wiki/Gotland_\(sheep\)](http://www.wikipedia.org/wiki/Gotland_(sheep)), 2013.
- Wikipedia, Northern European short-tailed sheep, en.wikipedia.org/wiki/Northern_European_short-tailed_sheep, 2013.
- Willborg, Peter, Flatweaves from Fjord and Forest, published by David Black Oriental Carpets, London, 1984.

Organisationer

Estniska Folkkulturscentret

J. Vilmsi 55, Tallinn 10147, Estonia

+372 600 9291

e-mail: keskus@rahvakultuur.ee

www.rahvakultuur.ee

Folkkulturscentret är en nationell organisation under Kulturdepartementet som arbetar med att bevara och utveckla den estniska folkkulturen. På deras hemsida finns en stor databas över organisationer, företag och personer som arbetar med folkkultur i Estland.

Estniska Föreningen för Folkkonst och Hemslöjd

Pikk 22, Tallinn 10133, Estonia

+372 660 4772, +372 518 7812

e-mail: info@folkart.ee

www.folkart.ee

Denna ideella organisation arbetar med att länka samman regionala folkkonst- och hemslöjdsföreningar samt konsthantverkare. Målet är att bevara folkkonst och hemslöjd som ett kulturellt fenomen och en källa till utveckling. Organisationen ordnar workshops och stora hemslöjdsföreläsningar, som Tallinns Medeltidsdagar och Märtensmässan. På deras hemsida hittar du en kalender med evenemang.

Estniska Nationalmuseet

Veski 32, Tartu 51014, Estonia

+ 372 735 0400

e-mail: erm@erm.ee

www.erm.ee

Estniska Nationalmuseet är ett kulturhistoriskt museum inriktat på etnologi. Fokus ligger på estnisk kultur och kompletteras med annan finsk-ugrisk kultur, speciellt från de närliggande mindre baltiska länderna. Museet har stora databaser, samlingar och böcker.

Etno Tuba MTÜ

info@etnotuba.ee

www.etnotuba.ee

Tel. 6555398, Margit GSM 5524216

Denna förening i Tallinn arbetar med att hålla gamla hemslöjdstraditioner vid liv, och för samman väldigt kunniga konsthantverkare med personer som vill lära sig.

Kuressaare Regionala Utbildningscenter

Kohtu 22, Kuressaare, Saaremaa 93812, Estonia

+ 372 452 4600

e-mail: info@ametikool.ee

www.ametikool.ee

Denna skola erbjuder en 3-årig heltidsutbildning inom textil, som inkluderar hemslöjdshistoria, material och praktiska kunskaper inom stickning, vävning, brodering och sömnad. Hemslöjds lärarna delar gärna med sig av sina kunskaper.

Dagö Hemslöjdsförening

Hiiu 1, Kärdla, Hiiumaa 92413, Estonia

+372 5244785

e-mail: hiiukasitoo@gmail.com

www.hiiukasitoo.ee

Muhu Hemslöjdsförening "Oad ja Eed"

Liiva, Muhu, Saaremaa 94701, Estonia

+372 58509096

e-mail: oadeed@hotmail.ee

www.oadeed.ee

Vormsi Hemslöjdsförening

Hullo, Vormsi, Läänemaa 91301, Estonia

kristinarajando@gmail.com

+372 56616395

Kihnu Kulturcenter - Kihnu Varuhus

Linaküla, Kihnu, Pärnumaa, Estonia

+372 5071453

email: kihnukaubamaja@kihnu.ee

kultuuriruum@kihnu.ee +372 5344 3202

www.kultuuriruum.ee

Kihnu Kulturinstitut

+372 52 70078

e-mail: info@kihnuinstituut.ee

www.kihnuinstituut.ee

Ruhnu Kulturvaruhus

Ringsu, Ruhnu, Saaremaa 93001, Estonia

+372 56929551

e-mail: kulli.vahi@gmail.com

www.rosavamsa.blogspot.com

Estniska Färelvsföreningen

Aretuse 2, Märja vald, Tartumaa 61406, Estonia

+372 742 2579, +372 53 309 406

e-mail: kontor@lammas.ee

www.lammas.ee

Kihnu Inhemiska Färelvsförening

Õnnikivi gård, Männikuste by, Tõstamaa, Pärnumaa, Estonia

+372 53427359

e-mail: toomaarst@gmail.com

www.kihnumaalammas.eu

Estniska Föreningen för Bevaring och Avel av Inhemiska Får

Sae gård, Uuri by, Kolga, Harjumaa 74602, Estonia

+372 5280054

e-mail: imbi@lahemaalammas.ee

www.lahemaalammas.ee

www.sites.google.com/site/eestimaalammas

Dagö Nötkreaturs- och Färförening

Orjaku village, Käina parish, Hiiumaa 92114, Estonia

+372 5165600

info@dagen.ee

Finska Förbundet för Hemslojd och Konsthantverk "Taito"

Kalevankatu 61, FIN-00180 Helsinki, Finland

+358 (0)40 7525 160

e-mail: ktl@taito.fi

www.taito.fi

De 20 regionala hantverksföreningarna och Förbundet för Hemslojd och Konsthantverk bildar tillsammans den nationella gruppen Taito. Organisationen erbjuder kurser, workshops, hemslojdsskolor, utställningar, produkter, material och affärsservice. Nästan alla regionala hemslojdsföreningar har en butik. Faktum är att dessa föreningar från början startades för marknadsföring. De organiserar även de flesta hemslojdsföreläsningar och andra försäljningsevenemang i Finland.

Sydvästra Finlands Konst- och Hemslojdsförening

Uudenmaakatu 1, 20500 Turku, Finland

+358 40 849 9641

e-mail: toimisto@taitovarsinaissuomi.fi

www.taitovarsinaissuomi.fi

Gullkrona - Åbo (regionala hemslojdsföreningens butik)

Nunnankatu 4, 20700 Turku, Finland

+358 (02) 469 5411

e-mail: gullkrona.fi@gmail.com

www.gullkrona.fi

Gullkrona – Pargas (regionala hemslojdsföreningens butik)

Köpmangatan 12, 21600 Pargas, Finland

Tel. shop +358 (02) 454 4065

Tel. office +358 (02) 454 4066

e-mail: gullkrona@parnet.fi

www.gullkrona.fi

Åbolands Hemslojdscenter

Klockarståget 5 and 8, 21600 Pargas, Finland

+358 (02) 458 3877

e-mail: taito.aboland@gmail.com

Åbo Akademi, etnologiska arkivet

Tuomiokirkontori 3, FI-20500 Turku, Finland

+358 (0)2 215 4396, +358 (0)2 215 4982

e-mail: etnologiska.arkivet@abo.fi

www.abo.fi/institution/en/etnarkiv

Etnologiska arkivet samlar på traditionellt material i Finland, med fokus på de finsk-svenska områdena. I arkivet finns skrifter, bilder, inspelade intervjuer, kartor, teckningar, filmer och videoband. Det finns även ett speciellt arkiv för finsk-svensk textiltradition. Materialet kan granskas närmare i arkivet.

Lumo- center

Korois Förening för Levande Kultur

Koroistentie 2, 20380 Turku, Finland

GSM +358 44 9074597

e-mail: koroinen@gmail.com

www.koroinen.org

Korois är en historisk gård, som ligger nära centrala Åbo. Gården ägs av staden och är ett center för lokala studenter, som studerar

hållbar utveckling och ekologisk livsstil. Platsen används för kurser och workshops i hemslojd och konst, ekologiska byggstilar, ekologiskt odlade och permakultur.

Hantverksmuseet på Klosterbacken

Vartiovuorenkatu 2, P.O. Box 286, 20101 Turku, Finland

+358 2 262 0350

e-mail: museokeskus@turku.fi, vapaa-aikatoimiala@turku.fi

www.museumcentreturku.fi

Detta friluftsmuseum erbjuder information om Åbos hemslojdshistoria och ligger i en autentisk för-industriell miljö. Här hålls utställningar, evenemang och workshops. Årets höjdpunkt är Hemslojdsdagarna i augusti.

Skärgårdens Fårklubb i Pargas

+358 400 528684

e-mail: info@skargardensfarklubb.fi

www.skargardensfarklubb.fi

Klubbens målsättning är att bevara och arbeta vidare med skärgårdsregionens färavelstraditioner. På hemsidan finns information om färprodukter till salu, planerade evenemang, resurser, länkar, med mera.

Finska Färföreningen

PO Box 251, Vantaa 01301, Finland

+358 020-7472451

www.lammasyhdistys.fi

Finnsheep r.y.r.f.

+358 (0)40 482 5026

e-mail: pia.parikka@proagria.fi

www.finnsheep.fi

Denna organisation har som målsättning att hålla den finska lant-rasfärets ras renblodig, stödja bevarandet av rasen och utgöra en länk mellan uppfödare av finska lant-rasfär.

Pargas kyrkliga samfällighet

http://www.ltsrk.fi/paraisten-seurakuntayhtyma

Kyrkoesplanaden 3, 21600 PARGAS

E-mail: pargas-parainen@evl.fi

+358 (0)40 3124 400

Pargas hembygdsmuseum

Storgårdsgatan 8, 21600 Pargas

+358 (0)2 458 1452

http://www.pargashembygdsmuseum.fi/fin/

E-mail: pargas.hembygdsmuseum@parnet.fi

Pargas Marthaförening

Margaretha Aller

Åskgränd 5, 21600 Pargas

Svenska Hemslojdsföreningarnas Riksförbund "Hemslojden"

Åsögatan 122, 11624 Stockholm

08-54 54 94 50

e-mail: info@hemslojden.org

www.hemslojden.org

Hemslöjden är en nationell paraplyorganisation som samordnar Sveriges regionala hemslöjdsföreningar. Den erbjuder kurser och konsultation, samt publicerar böcker och hemslöjdstidskriften "Hemslöjd".

Gotlands Läns Hemslöjdsförening

Kopparsviksgatan 7, 62158 Visby
+46 0737-131131
e-mail: helenawottle@hotmail.com
+46 0498-21 71 60
e-mail: birgitta.nygren@hemslojd.org

Textil Gotland

www.textilgotland.net
Denna förening består av aktivt verksamma inom textildesign, vävning, tovning, etc på Gotland. På hemsidan finns en lång medlemslista med kontaktinformation.

Skinnriket Gotland

Hejnum Graute 310, 624 38 Tingstäde, Gotland, Sweden
c/o Kjell Nilsson, mobil 070-471 29 99,
e-mail: graute@live.se
www.skinnriket.se
Ekonomisk förening för Gotlands fåruppfödare, varav de flesta arbetar med uppfödning av gotlandsfår för deras skinn. På hemsidan hittar du en karta över medlemmarna, samt deras kontaktinformation.

Svenska Fåravelsförbundet

c/o Maria Edman
Nybygget, Jorstorp, 514 55 Ljungsarp, Sweden
e-mail: info@faravelsforbundet.com
www.faravelsforbundet.com
På hemsidan för denna svenska organisation hittar du länkar till de 24 regionala föreningarna för fåruppfödare, samt till fårklubbar för olika arter.

Gotlands Fåravelsförening

Se på hemsidan för kontaktinformation. www.faravelsforbundet.com/distrikt/7-distrikt/38-gotland

Föreningen Gutefåret

Knoppetorp, 590 52 Nykil, Sweden
info@gutefar.se
www.gutefar.se

Föreningen Svenska Allmogefår

Bondegatan 1A, Stockholm 11623, Sweden
e-mail: info@allmogefar.se
www.allmogefar.se

Maadjas

Õismäe tee 77-2, Tallinn 13515, Estonia
+372 53-416962
e-mail: maadjasmtu@gmail.com
www.maadjas.ee
Denna organisation arbetar med bevaring av inhemska växter och djur i Estland.

Estniska Föreningen för Bevaring av Skapade Naturlandskap

Struve 2, Tartu 51003, Estonia
+372 7428363
e-mail: pky@zbi.ee
www.pky.ee
Denna förening arbetar med bevaring av traditionella jordbrukslandskap, samt skapade ängar och betesmarker.

Egentliga-Finlands Kulturmarksförening i sydvästra Finland

Takalantle 4, FI-25250 Märynummi
c/o Iiro Ikonen
+358 500 609526
www.vsperrinnemaisemat.net

Projektet KnowSheep
www.knowsheep.eu

Författare

Anu Sepp

Föreningen Saaremaa Ull,
styrelseordförande
Före detta styrelseordförande för
Estniska Etnografiska Sällskapet i
Kanada
(Eesti Etnograafia Ring Kanadas)
Master designer i stickning

Sonja Tobiasson

Projektsamordnare för KnowSheep i
Pargas

Karen Allas

Föreningen Saaremaa Ull,
styrelsemedlem
Projektsamordnare för KnowSheep på
Ösel, Estland

Birgitta Nygren

Hemslöjdskonsult på Gotlands läns
hemslöjdsförening Hemslöjden på
Gotland

Kaie Kesküla

Hemslöjdlärare på Kuressaares
Regionala Utbildningscenter på Ösel,
Estland

Katrin Kabun

Examen från Haapsalu högskola,
hemslöjds- och teknologispecialist
Master designer och stickare

Merike Sepp

Föreningen Saaremaa Ull,
styrelsemedlem
Ägare av ullfabriken Sörve Villaveski
på Ösel, Estland
Sömmerska och hemslöjdsarbetare